

Rädda Visby Ringmur!

Rapport från en kampanj 1989–1995

Rädda Visby Ringmur!

Rapport från en kampanj 1989–1995

Denna rapport är – som hela kampanjen – ett lagarbete. Många har lämnat bidrag till flera avsnitt men huvudsakligen har de författats på följande sätt:

Margareta Biörnstad, riksantikvarie 1988–93, ordförande i Bestyrelsen för kampanjen Rädda Visby Ringmur och sommargotlämning har skrivit Förord, Visby ringmurs historia, Sponsorval och sponsoravtal och Sammanfattning.

Eva Albrektson, pressekreterare vid Riksantikvarieämbetet under kampanjetiden berättar om Pressresultatet.

Lars Cnattingius, avdelningsdirektör vid ämbetets Fastighetsavdelning, ansvarig för vården av Visby ringmur och sekreterare i Bestyrelsen skildrar AMS-perioden och Organisation och entreprenörer. Han har också gjort tabellerna över Det ekonomiska resultatet och Arbetskostnader.

Nanna Cnattingius, informationschef vid ämbetet, medan kampanjen pågick, berättar om Folkkampanjen 1989 och Kampanjen 1990–95.

Bengt Edgren, antikvarie vid ämbetets Fastighetsavdelning var ansvarig för tillkomsten av murmodellen och den s.k. blidan. Han beskriver dem i avsnittet om Kampanjen 1990–95.

Waldemar Falck, ämbetets kulturhistoriske kontrollant vid vårdarbetena på muren och kampanjens assistent på Gotland har skrivit bildtexterna i kapitlet Vård och underhåll.

Hans Laidwa VD för N&T Gotlandslinjen AB,
Gerdt Lundeberg informationsansvarig vid Cementa AB,
Tore Mattsson utbildningschef vid Ericsson Telecom AB
kommenterar kampanjen och samarbetet med kultursidan i avsnittet Sponsorer och donatorer.

Alf Pettersson, arkitekt vid ämbetets Fastighetsavdelning, projektör, projekterings- och byggleddare för murarbetena har skrivit största delen av kapitlet Vård och underhåll.

Förord

När kampanjen Rädda Visby Ringmur startade 1989 var det ingen som kunde föreställa sig att den skulle utvecklas till ett så mångsidigt projekt som skett. Syftet var att samla in pengar när de särskilda statsanslagen till beredskapsarbeten plötsligt upphörde.

Pengar har det också blivit genom många små och stora bidrag från enskilda personer, företag och föreningar men framförallt genom de fyra företag med gotlandsanknytning som har ställt upp som sponsorer.

Kampanjen har skapat förutsättningar för en systematisk översyn av muren och dess vårdbehov. Insatser har kunnat göras på de mest problemfyllda partierna. Genom studier och utvecklingsarbete har kunskapen vuxit och en bättre grund lagts för hanteringen av muren i ett långt perspektiv.

Men med kampanjen har det också vuxit fram en ny medvetenhet om vad muren betyder för upplevelsen av Visby, både för dem som bor här året om och för alla som kommer hit på sin fritid. Samtidigt har förståelsen ökat hos de politiskt ansvariga för de problem som alltid är förknippade med underhåll av ett månghundraårigt byggnadsverk.

Efter hand är det många som har varit engagerade i arbetet med muren och ännu fler som har kunnat glädja sig åt allt som hänt runtomkring själva insamlingskampanjen. Därför har det känts naturligt att ge ut en slutrapport och ge många tillfälle att ta del av de erfarenheter som vunnits.

Detta har blivit möjligt genom att sponsorerna, Cementa AB som huvudsponsor samt Gotlandslinjen AB, Ericsson Telecom AB och Penninglotteriet AB också i slutfasen har ställt upp på samma generösa sätt som tidigare. För detta och för ett engagerat och uthålligt samarbete under alla år som kampanjen pågått vill jag framföra ett varmt tack.

Jag vill också tacka bokens författare, Nanna Cnattingius som varit redaktör för rapporten, Gerdt Lundeberg, Cementa och Torbjörn Lindgren, HLR& Co/BBDO Reklambyrå och Ann Winberg, Idéverkstaden för det arbete Ni lagt ned på att göra slutrapporten vacker och lättillgänglig.

Margareta Biörnstad

Ordförande i Bestyrelsen för
insamlingskampanjen Rädda Visby Ringmur

ISBN 91-87334-13-5

Denna rapport är producerad av Riksantikvarieämbetet och Cementa AB

Redaktör: Nanna Cnattingius

Formgivare: Ann Winberg

Fotografer: Ulf Bruxe, Olof Erikson, Daniel Hertzell

Tryckeri: Almqvist & Wiksell Tryckeri, Uppsala

Augusti 1996

Innehåll

| | |
|--------------------------------|----|
| Visby ruinvårds historia | 7 |
| AMS-perioden | 10 |
| Folkkampanjen 1989 | 12 |
| Sponsorval och sponsoravtal | 14 |
| Kampanjen 1990-95 | 16 |
| Resultat | 22 |
| Press | 22 |
| Ekonomi | 25 |
| Vård och underhåll | 26 |
| Bakgrund och inriktning | 26 |
| Organisation och entreprenörer | 27 |
| Processen | 27 |
| Restaureringsarbeten 1990-1995 | 33 |
| Arbetenas omfattning 1991-1995 | 35 |
| Arbetskostnader | 36 |
| Problem och utvecklingsarbete | 36 |
| Sammanfattande slutsatser | 37 |
| Sponsorer och donatorer | 38 |
| Sammanfattning | 41 |

Visby ruinvårds historia

Vården av medeltidsruinerna i Visby är ett gammalt och kärt diskussionsämne. Diskussionen är intressant inte bara för vad den berättar om synen på ruinerna och deras vård utan också mer allmänt för att förstå byggnadsvårdens ställning i Sverige.

Att det inte alltid har varit självklart att stadsmuren och kyrkoruinerna i Visby skulle bevaras finns det åtskilliga belägg för. På 1730-talet väcktes rent av förslag om att sälja ruiner, i första hand kyrkoruinerna, för rivning till "then mästbiudande, så utom, som inom riket". Syftet var att skaffa medel till ett planerat landshövdingeresidens och att återanvända järn och murtegel från ruinerna.

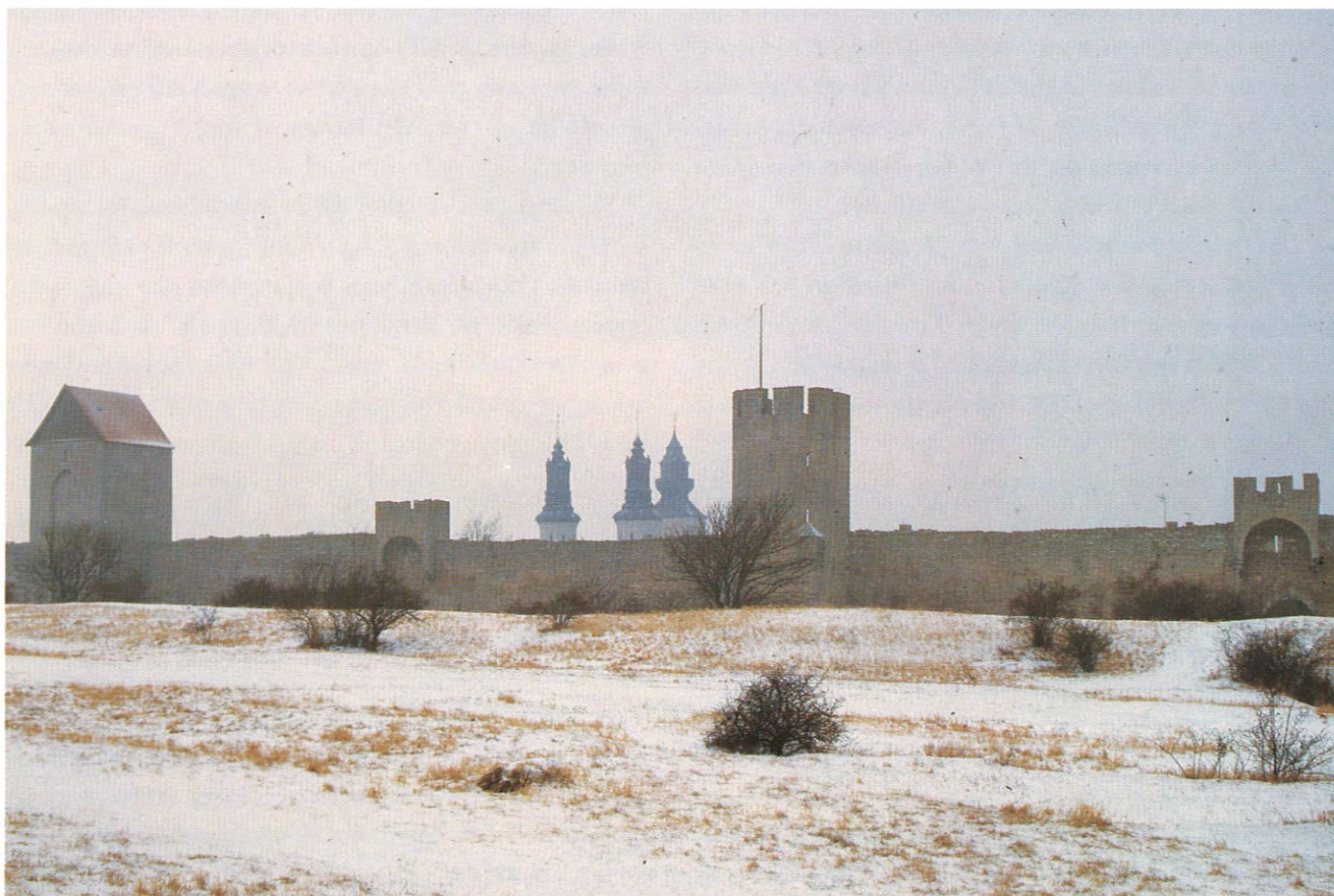
Förslagen fick inte stå oemotsagda. Magistraten i Visby skrev till landshövdingen att "detta architecten Carlbergs project är i sig sielf så mycket orimligare som dessa kyrckior och gamla monumenten så wäl igenom Kongl. Maj:s nådigste placat af d. 28 Novemb. 1666 som högst sahlig Kongl. Maj:s konung Carl den ellofftes speciella ordres till då warande landshövdingen här i ohrten hr baron von Sacke äro högt privilegierade och wid Kongl. Maj:s onåde förbudne att röras och rubbas". Magistraten ansåg att det var kronans skyldighet att bekosta ett residens och att det

måste finnas andra vägar än att "ruinera desse härlige byggnader".

Magistratens ingripande hindrade inte att ruinerna åter bjöds ut på offentlig auktion 1785. Att det inte heller denna gång blev något av är en annan sak och berodde helt enkelt på bristen på spekulanter. Men de onda anslagen hade det goda med sig att insikten ökade om ruinernas betydelse och tjugo år senare fridlystes de genom ett kungligt brev.

Att skydda ruinerna var bara den ena sidan av saken. De behövde också vård och statsmakterna fullföljde sitt fridlysningsbeslut genom att 1810 ställa ett anslag på 666 riksdaler 32 skillingbanko till länsstyrelsens förfogande. Det som sedan hände eller rättare sagt inte hände visar att det ändå inte var så enkelt att omsätta besluten i handling.

Först femton år senare, 1825, rekvirerades de anslagna medlen och året därpå kopplades Vitterhetsakademien in. Akademien som till att börja med fick i uppdrag att uttala sig om "huruvida något anslag för ändamålet vore nödvändigt", tog lång tid på sig. Först åtta år senare var man färdig med sitt utlåtande men då hade det å andra sidan fått formen av ett program för hanteringen av medeltidsminnena.



Akademien ansåg att alla lämningar av medeltida byggnader i Visby borde skyddas, både de som låg innanför stadsmuren och ruinerna utanför själva stadsområdet. I utlåtandet fanns också riktlinjer för hur man borde hantera ruinerna. I första hand borde man se till att de skyddades, röja bort nedfallna massor, förse ruinerna med stängsel och portar och frilägga deras inre. Man borde också förbjuda fortsatt upplåtelse av ruinerna och sådana arbeten ”hvilka genom våldsamt skakning påskynda de av sin ålder försvaga murarnas eller hvalfbågarnas instörtande”.

Alla åtgärder som kunde innebära att ruinerna förlorade ”sitt ursprungliga utseende och därmed äfven sitt historiska värde” borde undvikas. Däremot kunde det finnas anledning att ”genom jernankare, jernband eller andra icke vanprydande medel” förstärka vissa delar, ”t.ex. de vackra pelarna med sina hvalfbågar i S:ca Catharinae kyrkoruin”. Hur stort statsanslag som behövdes lämnade man dock till Kungl. Maj:t att avgöra.

Så småningom presenterades ett förslag om att ett engångsbelopp skulle beviljas och att årliga belopp därefter skulle anslås till vård av ruinerna. Förslaget gällde i första hand kyrkoruinerna, som ända sedan 1532 ägdes av Visby hospital. Stadsmuren underhölls vid denna tid av stadens magistrat. Beslut fattades också 1836 att de avgifter som årligen betalades in till hospitalet för utarrenderade tomter skulle få användas till ruinernas vård.

Ett ytterligare steg mot en samlad hantering av Visbyruinerna togs 1863 när Kungl. Maj:t beslöt att hospitalsdirektionen under Vitterhetsakademiens överinseende skulle svara för vården av Visby ruiner – nu även stadsmuren. Samtidigt anslag man medel till underhåll av muren, vars vård liksom kyrkoruinernas i fortsättningen skulle bekostas av den s.k. ruinkassan, dvs. de hyresmedel, som inflöt för tomter i staden som anslagits åt hospitalet.

Den nya ordningen blev inte långlivad. 1879 drogs nämligen hospitalstomterna in till statsverket och 1880 ställdes ruinerna formellt under Vitterhetsakademiens vård. Nu togs också ett anslag upp i riksstaten för ”Visby ruiners vård och underhåll”. Anslaget var på 450 kronor. 1904 höjdes det till 1 000 kronor sedan departementschefen uttalat att det utgående anslaget ”syntes uppenbart otillräckligt”.

1880 års beslut är en milstolpe i kulturminnesvårdens historia. Det var nämligen första gången vård och underhåll av kulturhistoriskt värdefull bebyggelse överhuvudtaget tilldelades ordinarie statsanslag. Det är också tänkvärt att det var just Visby ruiner som kunde motivera regering och riksdag att ta ett långsiktigt ansvar.

Att medeltidsminnena i Visby har haft en särställning i politikernas medvetande framgår också av anslagsbenämningen. Långt in på 1900-talet när Vitterhetsakademien

och sedermera Riksantikvarieämbetet fått ett mer allmänt ansvar för byggnadsminnesvården kvarstod anslagsbeteckningen ”Vård och underhåll av Visby ruiner”, dock med tillägget ”och andra byggnadsminnesmärken”.

Det intresse Vitterhetsakademien hade visat genom sitt utlåtande 1834 kom till mer handfast uttryck när akademien från 1860-talet fick ett direkt ansvar för ruinernas vård. Man startade med att låta e.o. arkitekten vid Överintendentsämbetet F. G. A. Dahl göra en plan för nödvändiga arbeten, framförallt sådana som kunde hindra fortsatt förfall och olägenheter bl.a. orsakade av anslutande bebyggelse.

Planen kom att ligga till grund för omfattande insatser under åren som följde. På vissa sträckor täcktes murkrönen med kalkstensskivor, två hängtorner försågs med ännu bevarade järnstöttor, man röjde upp och frilade ruiner osv. Att det fanns problem av allehanda slag framgår med önskvärd tydlighet när Dahl i sitt förslag till slut föreslår ”Att kyrkoruina befrias från de intill dem uppförda byggnaderna, vanligen magaziner, afträden, svinhus och dylikt, hvilkas innehåll röta murarne just vid marken, der de äro ömtåligast och hvilkas byggnader ... omöjliggöra tillsyn och underhåll”.

Att omsorgen om Visby ruiner blev en viktig uppgift för Vitterhetsakademien och riksantikvarien framgår med all önskvärd tydlighet av årsredogörelserna. Ibland nöjer man sig med att kort konstatera, att arbetena på stadsmuren eller kyrkoruinerna har fortsatt eller att arbetena har varit mycket omfattande. Men att det är fråga om kontinuerliga arbeten är fullt klart. I den nu mer än hundraåriga historien finns samtidigt perioder, när mer speciella insatser har gjorts eller arbetena fått formen av större sammanhållna projekt.

En sådan period startar när en enskild donator, professor Hjalmar Sjögren, 1898 gav Emil Eckhoff möjlighet att starta det gigantiska arbetet med att mäta upp ringmuren. Som medhjälpare anställdes arkitekten K. A. Berlin och genom ett tålmodigt arbete under många år genomfördes ett uppmättningsarbete som saknar motsvarighet i vårt land. Den uppmätning, de undersökningar och det forskningsarbete som Eckhoff under ett par decennier ledde i Visby är fortfarande den självklara utgångspunkten för alla som senare har haft ansvar för murens vård och underhåll.

Uppmätningen av muren och undersökningar av flera av kyrkoruinerna gav nya kunskaper och ökade intresset för vården. Tillsammans med byggmästare N. Pettersson i Visby gjorde Eckhoff upp kostnadsförslag för mer omfattande arbeten än som kunde rymmas inom det årliga statsanslaget och 1899 beslöt riksdagen att ge ett extra anslag på 18 050 kronor. Ett villkor ställdes, staden skulle bidra med 2 500 kronor, vilket också skedde. Några år senare

beviljades ännu ett större anslag till murens konservering.

Redan från början hade det visat sig att de ordinarie medlen till vården av Visby ruiner var för knappa. Från 1904 till 1924 låg anslaget kvar på 1 000 kronor. När det höjdes till 5 000 kronor året därpå skulle pengarna dessutom räckta till andra byggnadsminnesmärken. Olika vägar prövades för att spä på kassan. Från tid till annan beviljade staten också fortsättningsvis extra anslag. Efter hand ställde Visby stad upp med årliga bidrag som 1955 höjdes från 3 000 till 10 000 kronor. Under 1930-talet utnyttjade man möjligheten att genomföra underhållsåtgärder som statliga beredskapsarbeten.

Att situationen ofta var bekymmersam finns det många vittnesbörd om. Bristen på pengar för vården av ruinerna är en ständigt återkommande fråga i riksantikvariens årsredogörelser och i framställningar till statsmakterna. Större arbeten fick hela tiden skjutas på framtiden och underhållscyklerna kunde bli långa. Vid mitten av 1950-talet konstaterade riksantikvarien att inga mer genomgripande arbeten hade kunnat göras på ringmuren under den senaste 25-årsperioden.

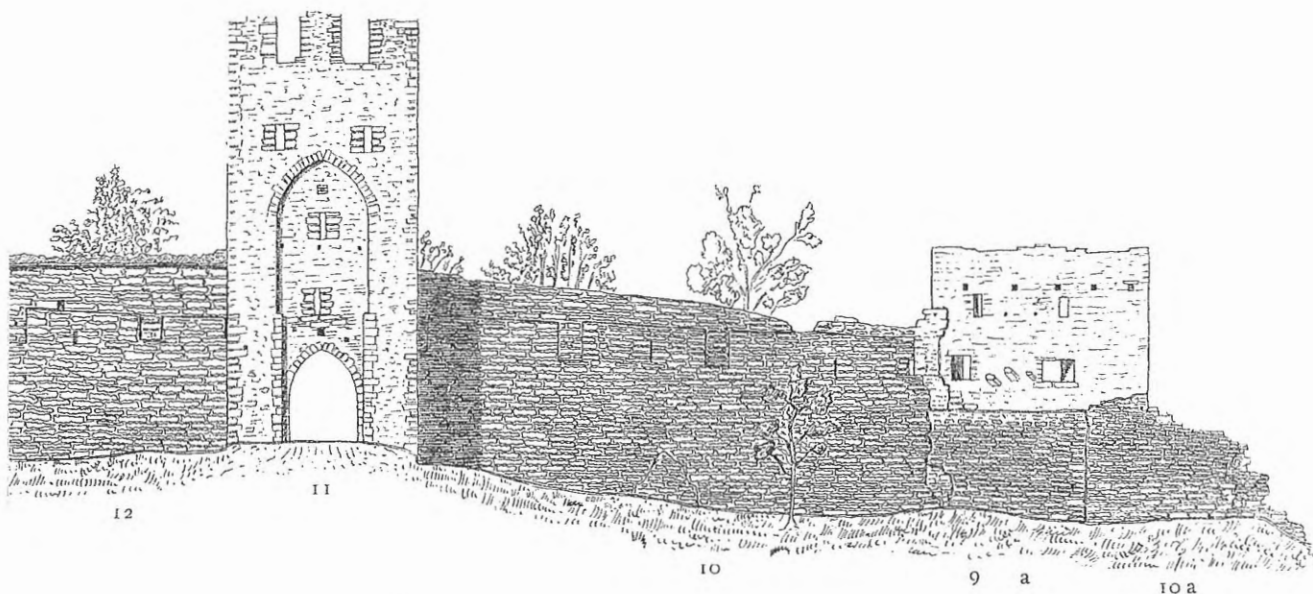
Både muren och kyrkoruinerna befann sig uppenbarligen i en mycket svår situation vid denna tid. Liksom vid slutet av 1800-talet kom räddningen denna gång från en intresserad privatperson. På hösten 1955 överlämnade bankiren Tage Cervin en check på 50 000 kronor till landsantikvarie Greta Arwidsson för ruinernas underhåll. Det var början till en märklig enskild insats för bevarande av ringmuren och kyrkoruinerna.

Genom en tidningsartikel hade Tage Cervin uppmärksammat att det fanns risker för att delar av muren kunde

förstöras om inte förstärkningsarbeten sattes in. Oombedd, som det står i riksantikvariens berättelse, griper Cervin in och den första checken följs av fler. Redan 1961 hade donationerna passerat halvmiljonstrecket. De fortsatte decenniet ut och uppgick till slut till över en miljon kronor, en beundransvärd insats i svensk kulturminnesvård.

Genom att de cervinska donationerna fick formen av ett kontinuerligt stöd över en längre tidsperiod var det möjligt att göra en större översyn. Man arbetade både med kyrkoruinerna och med ringmuren. Sankta Carin, Sankt Olof och Sankt Görans ruiner blev "grundligt konserverade" som det står i riksantikvariens årsberättelse. Man ägnade sig åt Sankt Hans och Sankt Per som frilades och konserverades. När det gällde muren tog man bl.a. itu med delar, som inte hade kunnat rymmas inom 1930-talets beredskapsarbeten. Stora sammanhängande delar av sjömuren rustades upp men också en del starkt skadade partier av "den ståtliga norra mursträckningen".

Men det handlade inte bara om ett successivt underhåll. 1961 hade det inträffat ett ras som blev upptakten till en systematisk besiktning av hela muren. Som teknisk expert anlätades ingenjör Gunnar Hammarlund. Han konstaterade att det fanns ett antal svaga punkter, som berodde dels på att det uppstått hålrum inne i muren, dels på att påbyggnader och hängtorn ökat tyngderna på den ursprungliga konstruktionen. Lösningen på problemet blev att man för att förhindra ras tömde murens inandöme på "allt löst grus och stenskrot" och ersatte det med armerad betong. Sådana "plomberingar" genomfördes under en följd av år utan diskussion om, huruvida åtgärderna kunde ha några negativa konsekvenser.



Teckning (Blad 32) av Emil Eckhoff som visar hörntornet Kames (9a) och nordvästra genomgångstornet (11) med tillstötande murar (10, 10a, 12).

AMS-perioden



*David Simander (t.h.) och
ingenjör Holger Ericsson
inspekterar omläggningen av
taket på Kruttornet i mars
1967.*

Om 1960-talet har gått till eftervärlden som den cervinska eran så präglas de följande två decennierna i stället av samarbetet med Arbetsmarknadsverket eller AMS, som man säger i dagligt tal. Det var inte någon nyhet, att kombinera olika slag av sysselsättningskapande åtgärder med behovet av vård av fornlämningar och kulturhistoriskt värdefull bebyggelse. Det hade skett under krisåren på 1930-talet. Under andra världskriget hade vapenfria tjänstepliktiga på samma sätt sysselsatts i vården av Visby ruiner. När arbetslösheten ökade dramatiskt i slutet av 1960-talet, var det därför naturligt att återigen starta ett samarbete mellan kulturminnesvården och AMS.

POSITIVA EFFEKTER

Samarbetet kom efter hand att få en speciell karaktär

genom att det pågick så länge och därmed fick en fastare organisation än tidigare. En särskild arbetsplats för AMS-arbetena etablerades i Visby under ledning av byggmästare David Simander. Härifrån leddes omfattande arbeten både på Visby ruiner och på kyrkor och andra byggnader runt om på Gotland. För Riksantikvarieämbetet, som 1975 fått det totala ansvaret för ringmuren och kyrkoruinerna, innebär de hundraprocentiga AMS-bidragen en lösning på de ekonomiska problemen, åtminstone för tillfället.

En annan positiv effekt var tillverkningen av gotlandskalk, som inleddes under 1980-talet.

PROBLEM

Under tjugo år vande vi oss vid beredskapsmedel som något att räkna med för kulturminnesvården. De ordinarie

anslagen räckte inte ens till att planera för beredskapsarbetena! Visst var AMS-beroendet besvärligt – av närmare tio planerade projekt utfördes ofta bara ett. Det var ett resursslöseri, som dock AMS länge betalade för.

Eftersom arbetslösheten bland byggnadsarbetare naturligt är störst under den kalla årstiden, har det varit ett krav att bedriva beredskapsarbeten på vintern. Murning med kalkbruk, som vi numera kräver för äldre murverk, måste ske i värme. Ruinvård blir därför olämplig för vinterarbete. Detta parerades periodiskt genom att murverket byggdes in med dukar och presenningar, varefter byggtor kar skapade torrt sommarklimat – till priset av en enorm oljeförbrukning!

Ett annat problem var att regering och riksdag utan samvetsbetänkligheter kunde fortsätta att hålla anslagen till vård och underhåll bl.a. av Visby ruiner på en mycket låg nivå.

På grund av hög sysselsättning och en omprövning av nyttan med beredskapsarbeten ströps AMS-medlen. Vid säsongens början 1989 hade inte länsarbetsnämnden beviljat några pengar för vård av ruiner eller ringmur i Visby. Sakens allvar diskuterades inom RAÄ – ingen alternativ finansiering fanns att tillgripa – särskilt inte mitt i budgetåret!

Det beslöts, att med hjälp av en larmartikel i pressen peka på den utomordentligt allvarliga situationen för landets ruiner i allmänhet och Visbys i synnerhet. Svenska

Dagbladet tog in artikeln på debattplats under rubriken "Måltavlan".

GOTLANDSLINJENS INITIATIV

Dagen därpå ringde chefen för N&T Gotlandslinjen AB, Hans Laidwa, och vittnade om sitt bekymmer för den prekära situationen. Han tyckte, att man skulle starta en landsinsamling och informationsdrive och ställde upp med sina båt- och terminaler som affischpelare.



Initiativet dryftades länge inom RAÄ och testades på ansvarig departementschef, som inte gjorde några invändningar.

För att diskutera uppläggning och ansvarsfördelning möttes representanter för RAÄ, Gotlandslinjen och Fornsalen i Visby. En bred informationskampanj med affischer, försäljningsartiklar samt bössor på strategiska platser på ön och platser med anknytning till Gotland borde drivas. RAÄ, Fornsalen, Gotlands kommun och länsstyrelsen borde stå bakom kampanjen, som skulle drivas av lokala krafter med administrativt stöd från RAÄ och en försträckning om 50 000 kronor från Gotlandslinjen för att klara de första kostnaderna för att formge och producera ett förstklassigt material.

BLADET Måndagen den 3 april 1989

Kulturredf: Ingemar Björkstén, tel. 13 51 82
Redaktionschef: Lars Erik Sjölin, tel. 12 20 16

måltavlan

Rädda ruinerna!

NU HAR DET HÄNT, som vi länge fruktade. Ännu ställer inte högre upp för vården av ringmuren och ruinerna i Visby!

En sådan förmåring ser ut som en förtärlig eller anklagelse, men verkligheten är en helt annan: ett 20-årigt provisorium har upphört utan att ersättas av en permanent finansieringslösning.

Så här ser bokavsniden ut: Visby är en av Nordens största turistorter med sin storslåta domkyrka, tusentals medeltida kyrkoruiner och den 3,5 km långa ringmuren som byggdes förra 1100-talet till 1400-talet.

Vid reformeringen fick Hospitalen i Visby ruinerna med angripanne fötter som inkomstkälla. Senare fick Hospitalen och så knappt att vånda dem under överinsyn av Västerhustadsövsten, där riksstämman var sekulerade.

År 1870 övertogs ruiner och sten med fötter och överallt värden till akademien. Hospitalens ruiner sågs in 1977 kom och 23 Öst. Det beslutades också att staden skulle lämna ett årligt ansvar.

BARA VID ETT PAR år tillfyller bar staden ansvar medel för vården av denna mycket småliga och kostnadskrävande kulturmiljön. Det skedde bl.a. med hjälp av arbetslösa sedan 1933.

När det gällt att underhålla ruinerna och ringmuren har staden saktyckligt den godfärdiga Bilal-Bussefondens bidrag och för vården lämnade bankerna Tage Cervin stora belopp mellan 1950 och 60-talet.

DA gjorde arbetsmarknadsstyrelsen sin del. I kraft av riksstämman för byggnadsarbetarna och med ett litet kulturstipendium tog den dynamiska Hovrätt Östman initiativ till ett omfattande samarbete mellan riksstämman, arbetslösa (RAÄ) och Ams. Kulturmiljöns kunde erbjuda systematiskt för den ofta skickliga "färdiga" hantverksarbetarna, som hade svårt att fånga med i ackordsystemet vid de stora möblytorna.

Även övertog den lilla arbetsplats för ruinvård, som RAÄ startat i Visby. Den inlemades i Ams stora så "egen-regi-verksamhet", som runt om i landet drog ut på ett uttömde beredskapsarbeten, som Kulturmiljönsverden kunde inlösa.

SÅ HAR DET rullat vidare. Inte bara ruiner och ringmuren i Visby vårdades av Ams utan även en lång rad av de många

medeltidskyrkorna på Gotland restaurerades som beredskapsarbeten.

För de medeltida kyrkorna vård har en permanent lösning ersatt Amsarbetena. Förslagsmaterialet har fått stöd som en samfällighet och en särskild byggnadsbyrå har skapats för att utföra arbetena. Någon liknande lösning har inte Årskommittén för Visby ruiner och ruiner. Det har aldrig funnits någon fungerande samband mellan vårdsansvar och resurser.

Vår översyn med arbetsmarknadsverket om att ständiga beredskapsarbeten motverkar allt snabbare, meningen att skapa sysselsättning i stora lägen. Vidare bör ordinarie verksamhet bekostas med ordinarie medel. Slutligen måste vissa myndighetsarbeten på ruiner utföras under den varma årstiden, annars får ruiner i längden illa.

FÖR ATT VÅRDA och presentera 90-talets kulturmiljön som Gamla Uppsala, Björkö, Glimmingehus och Ekstorp disponerar RAÄ cirka 2 miljoner per år ut anslaget "Kulturmiljönsvård", när löpande underhåll och löser för personalen beviljas. Kyrkor inte mycket för att göra de frivilliga insatser som man väntar sig av staden för rådgivning av de viktigaste kulturmiljöerna i landet. Om det inte varit för Ams. Hittills.

Under en fjärd av år har arbetslösa förmåningar värdats som beredskapsarbeten för omkring 2 miljoner kronor per år. Västgötalaget 2 miljoner har gått till ruiner, och Roslagslagets stiftelsen utgår för Västgöt och Mälardals parter i Skåne.

Sedan budgetåret 1984/85 har beredskapsarbeten för försvaret minskat, vilket sk smånäringsskolan även de förmåningsskolorna som arbetet förväntas. Så snart de flera gravfält på Öland

färdigt ut det årliga vårdprogrammet. I ett par fall har RAÄ kommit lämna bidrag, för att kommunerna klaga sig en liten vårdkost.

För ruiner – ett dusin utöver dem i Visby – är situationen liknande: under 70-talet och fram till 1987/88 värdades de kraftfullt genom Ams översyn. Sedan upphörde – med undantag för Gotland – de hundraprocentiga stiftelserna från Ams som ett par projekt genomfördes i samarbete med kommuner: Måntorp och Västergård. I dag har RAÄ inte ens råd att gå in i sådana samarbetsprojekt och inte heller att köpa in sig i dem sysselsättningsform, som kallas "Östmanen", där Ams står för 65 procent av arbetslösa för långtidsarbetslösa byggnadsarbetare!

DE RUINER som rullades upp under 70-talet är nu åter mögna för en översyn. Med en kostnad av ett par miljoner vardera under ett par år i februari blir det sammanlagda behovet närmare 20 miljoner kronor.

Under några år har RAÄ i sina anslagsförmåningar själva lämnat om följande av Arbetsmarknadsverket. Vi har också fått våra anslag nästan förtärligt. Förklarande är vi också långt från ordinarie. Vi har också fått våra anslag nästan förtärligt. Förklarande är vi också långt från ordinarie. Vi har också fått våra anslag nästan förtärligt.

För att få på gång vid de förmåningsskolorna arbetar vi också med att stimulera maritima och kommuner att värda "maritima" förmåningsskolor. Kulturmiljönsverden informerar, utbildar och instruerar och bestyr istället ett litet bidrag mot att rådgivning står för själva arbetet. Det är resurssvårigheter ut "provisionssystemet" som mycket tackfullt. På sikt kan det leda till att förmåningsskolorna i stort utsträckt kan bli på regional och lokal nivå.

En investering, värdering och skadedokumentation av de senaste ruinerna i landet, som gjordes 1985-86, visade att värddokumentation höll på att bli utspädd sedan beredskapsarbeten avstannat.

Värdningen medger en ökning av statsanslagen om för första gången att vårdsarbeten kan påbörjas på gårter av de mest framtänkande: Sankt Olofs kyrkoruiner i Sigtuna, Stenbooga kyrkoruiner i Östersjöhärad och Nymrå kyrkoruiner i Medelplad. Detta är naturligtvis ett steg i rätt riktning. Men faktiskt är så illa, att åttioåriga värdfulla kulturmiljöerna kommer att förlora värdefulla, kanske det blir deras tur...

KULTURMILJÖNSVÅRDEN måste därför få ena beaktningar, som mögdet en värdnadens lämnas i rätt tid vid de viktigaste monumenten. Beredskapsarbeten kan sedan vara ett komplement för att öka takten både för sysselsättningen och kulturmiljönsverden vid arbetet. Men när nu beredskapsarbetena lyckas vara på väg ut överlämnas, behövs en omedelbar förändring av RAÄs anslag för kulturmiljönsverden för att inte oerwäntade kulturmiljöerna skall gå förlorade.

Den värld vi tillitliga kunnat skadorna har motiverat av behovet att spekulera arbetena.

När det det dags att skapa möjligheter att värda våra ruiner för dess egen skull. De följande åren börare av minnen från historiska ärendelser och följande följande. De följande åren börare av byggnadshistorik och teknisk information. Slutligen får man inte bortse från de stora estetikiska och romaniska kvalitetserna – en sida som vi i vår rationella tid alltid har tillgripit.

En debattartikel av Lars Cnattingius i Svenska Dagbladet blev upptakten till kampanjen för att vårda ringmuren. Pressen följde uppmärksamt kampanjen genom åren. Ringmurens Dag drog till sig det största intresset men även framsteg och motgångar i vårdsarbetet speglades väl.

Folkkampanjen 1989

När Riksantikvarieämbetet tagit fasta på Gotlandslinjens initiativ till ringmurskampanjen stod vi inför en informationsinsats av helt nytt format och innehåll.

Syftet med kampanjen var dels att ge en hotbild av murens kondition, dels att ge en positiv bild av möjligheten att rädda muren och vikten av att samla in medel för räddningsarbetet. Informationschefen Nanna Cnattingius tog fram tre bas-texter – Muren under medeltid, nutid och framtid – som användes i mediaarbete och som underlag för kampanjmaterial. Texter med fakta om murens historia och om restaureringstekniska problem utarbetades av Olof Antell och Lars Cnattingius, de tjänstemän, som hade ansvaret för vården av ringmuren. Dessa texter användes också flitigt i kampanjarbetet.

Kampanjen lanserades genom en presskonferens. På tre veckor mellan ämbetets beslut och kampanjstarten producerades en logotyp och diverse kampanjmaterial.

Offerter inhämtades från tre reklambyråer. Två av dessa offererade arbete för 150–200 000 kronor. Befintliga medel var Gotlandslinjens bidrag på 50 000 kronor. Den tredje firman, där en av delägarna, Torbjörn Lindgren, är gotlänning, åtog sig arbetet utan ersättning och knöts därför tacksamt till kampanjen. HLR&Co/BBDO med Torbjörn Lindgren och Ole Söderblom har sedan dess skött marknadsföringen. Byrån har valt att endast i undantagsfall exponera sitt namn i samband med kampanjen. Däremot har man med stor framgång deltagit med kampanjens produkter i tävlingar och liknande sammanhang inom reklambranschen.

Som logotyp användes en gravyr av Visby ringmur producerad för ett frimärke 1965. Tecknaren Stig Åsbergs änka upplät välvilligt rätten att använda motivet kostnadsfritt under hela kampanjen.

Ämbetet friköpte för 50 000 kronor rätten till en serie färgbilder av ringmuren. Fotograf Olof Erikson, Malmö hade under samtliga årstider dokumenterat muren och resultatet har blivit bilder med mycket hög kvalitet. Detta bildmaterial har kommit till användning under hela kampanjen. Brolins tryckeri och Magna Reproanstalt, båda med gotländsk anknytning, anlätades för produktion av affischer och vykort.

Följande kampanjmaterial skaffades:

Affischer med fem olika motiv och fyndiga texter. Vykort



i stort format med fyra olika motiv.

Diplom med texten "Jag stöttar 1 m² av Visby Ringmur" med plats för namn på givare som skänkt minst 100 kr.

Tre tunnor skänkta av Vin & Spritcentralen apterades till jättesparbössor av Byggnads- hyttan på Gotland.

Skyltar med texten "Rädda Visby Ringmur" avsedda att dra uppmärksamhet till tunnorna.

Insamlingsbössor som ställdes till förfogande av Röda Korset.

Dekaler med kampanjens logotype och s.k. passbitar för pressens annonssidor.

Affischutställningar fanns i Gotlandslinjens terminaler i Nynäshamn och Oskarshamn, i Historiska museet, resebyrån Gotland City, Medeltidsmuseet och hos Svenska Turistföreningen, Stockholm.

För användning under sommaren levererades 5 600 vykort, ställ till dessa, 350 dekaler, 350 diplom och ca 300 affischer till läns- och landsantikvarier samt kommunala museer.

Ett 30-tal insamlingsbössor placerades ut i Visby och på övriga Gotland. 14 togs om hand av butiker, två fanns hos Linjeflyg, fyra på museer, två i semesterbyar. Vidare fanns de på Gotlandslinjens båtar, i sparbank, på turistbyrå och i serveringar. Affischer fanns på samma ställen samt i kommunbiblioteket i Visby.

En första presskonferens hölls tisdag den 4 juli för att få största effekt under semesterperioden (se sidan 22).

EFFEKTER AV FÖRSTA ÅRETS INSAMLING

Resultatet av det första insamlingsåret blev inte någon stor ekonomisk framgång men desto mer en opinionsmässig manifestation. Det största värdet av första årets insats var att kampanjen framför allt lyckades sprida kunskap om ringmurens dåliga kondition. De flesta, såväl institutioner som press och privatpersoner, uppskattade kampanjens målsättning att rädda Visby ringmur. Men en annan uppfattning kom också till uttryck, nämligen att staten självklart bör stå för vården av kulturminnen av ringmurens dignitet.

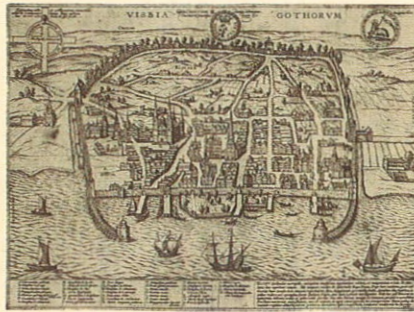
Det positiva resultatet förstärktes av en enkät, som gjordes bland Gotlandslinjens personal. Den visade att personalen var positivt inställd till kampanjen. Man klagade dock över brist på plats ombord på båtarna för att skylta tydligt för kampanjen. Insamlings- och försäljningsresulta-



Den har anfällits från alla håll.
Men dagens angrepp
är det allvarligaste hittills.

© 1992 HLR & Co/BBD&O. Alla rättigheter förbehållna. Detta är en reklamaffisch för Ringmurens Dag 1992. Bilderna är tagna av Mikael Holmström. Ringmuren är ett av Sveriges största turistattraktioner. Ringmurens Dag 1992 är en tradition som firas varje år i Visby. Ringmurens Dag 1992 är en tradition som firas varje år i Visby. Ringmurens Dag 1992 är en tradition som firas varje år i Visby.

Visby Kultur Maraton. Vandra 700 år på en eftermiddag.



Välkommen, vänt och vänt, till en historisk stadsrundvandring med Visby Ringmur. Starta på 12 Södra om denna Nordens största medeltida befästningsverk och ta till sig dagens historia, kultur, konst, arkitektur, skulptur, design, musik och allvarligt tillika programmet som har varit i bruk sedan 1988. För programmet för dig på plats i Visby, vilken är en av de mest kända och vackra i världen. Detta är en tradition som firas varje år i Visby.

Ringmurens Dag
5 juli kl 11-18 Almedalen, Visby.

© 1992 HLR & Co/BBD&O. Alla rättigheter förbehållna. Detta är en reklamaffisch för Ringmurens Dag 1992. Bilderna är tagna av Mikael Holmström. Ringmuren är ett av Sveriges största turistattraktioner. Ringmurens Dag 1992 är en tradition som firas varje år i Visby. Ringmurens Dag 1992 är en tradition som firas varje år i Visby.

TVå av de många affischer som producerats av HLR & Co/BBD&O. Den vänstra är för kampanjen Rätta Visby Ringmur och den högra annonserar Ringmurens Dag 1992.

tet varierade mellan olika båtar och terminaler. Upptakten med presskonferens blev mycket lyckad. Särskilt tillfredsställande var att kulturmiljövårdens ekonomiska situation i allmänhet och problemen kring ringmurens bevarande i synnerhet ställdes i fokus i massmedia.

Viss kritik riktades mot Gotlandslinjen som sponsor. Man pekade på att samtidigt som företaget tagit initiativ till murens renovering ligger de stora passagerarbåtarna vid kaj och släpper ut avgaser, som påskyndar murens förstöring. Denna kritik dog snabbt ut, då det blev känt att rederiet varit bland de första som utnyttjat den lågsvalvliga oljan

med minimala svavelutsläpp till skillnad från många andra färjerederier och kryssningsfartyg.

Under det första året inträffade den ena av endast två negativa händelser under hela kampanjen. Som erkänsla för de 100 000 kr Åhléns varuhus donerat till kampanjen tilläts flaggning med Åhléns flaggor på ringmuren under en vardag. Tidningsartiklar och radiointervju uppmärksammade detta och många visbybor var uppbragta. Denna händelse belyser hur känslig relationen kultur/näringsliv kan vara. Ett företag vill exponera sig och ha utbyte för satsade pengar. Flaggningen blev en engångsföreteelse.

Sponsorval och sponsoravtal

Den första sommarens insamlingskampanj var en folkkampanj i ordets egentliga bemärkelse. Gotlandslinjen hade givit ett initialstöd men i övrigt kom bidragen nästan uteslutande från enskilda personer, turister på besök på ön och gotlänningar. Med tanke på att det var första året och kampanjen hade kommit igång ganska sent var resultatet inte dåligt – 140 500 kronor. Men det räckte inte långt när målet var 1 miljon per år under en femårsperiod.

I januari 1990 träffades representanter för Riksantikvarieämbetet, Byggnadshyttan på Gotland och Gotlandslinjen för en utvärdering och diskussion om det fortsatta kampanjarbetet. Man var överens om att det behövdes en fastare organisation för insamlingsverksamheten och personella resurser för att sköta marktjänsten i Visby. Men den viktigaste punkten på dagordningen var frågan om sponsorstöd från företag och hur man skulle närma sig tänkbara sponsorer.

Donationer och bidrag från enskilda personer och fonder har lång tradition inom kulturmiljövården och har haft stor betydelse inte minst när det gäller att rädda och ställa i ordning viktiga kulturminnen och kulturmiljöer. Men att bygga upp ett så stort projekt som det här var fråga om och basera huvuddelen av projektet på sponsorstöd var något nytt för Riksantikvarieämbetet. Dagens sponsorverksamhet är också litet annorlunda än äldre tiders mecenatskap. Nu handlar det om regelrätta avtal som skall ge ömsesidigt utbyte.

Frågorna var många. Hur skulle människor i allmänhet reagera inför en sponsorstödd kampanj och vilka reaktioner kunde man vänta från politikerhåll? Men också valet av sponsorer var känsligt. Det handlade ju om ett av landets viktigaste kulturminnen. Att idéerna måste vara ordentligt förankrade på Gotland kändes viktigt men också att projektet fick stöd på nationell nivå. Så föddes tanken på en särskild Bestyrelse för kampanjen Rädda Visby Ringmur och ett kungligt beskyddarskap.

Efter en hel del diskussioner under våren 1990 träffades en överenskommelse mellan Riksantikvarieämbetet som förvaltande myndighet, läns-

styrelsen, Gotlands kommun och Föreningen Gotlands Fornvänner att gemensamt organisera den fortsatta insamlingskampanjen, som skulle vara riktad till allmänheten, företag och andra. Kampanjen skulle ledas av en Bestyrelse med riksantikvarien som ordförande och med representanter för länsstyrelsen, kommunen och föreningen. Bestyrelsen skulle också utse en kampanjledare. Till ledamöter förutom riksantikvarien utsågs länsrådet Jan Björklund, kommunstyrelsens ordförande Eric Carlsson, landsantikvarie Sven-Olof Lindquist och med Lars Cnattingius från Riksantikvarieämbetet som sekreterare.

Hans Maj:t Konungen förklarade sig beredd att ge sitt skydd till kampanjen och markerade därmed den nationella karaktären. Innan Kungen svarade ja på frågan om han ville bli kampanjens beskyddare, informerade han sig noga om uppläggningsplanerna och vad det fanns för planer på evenemang för att skapa intresse kring muren och insamlingen. Det samtalet blev upprinnelsen till Murens dag som firades första gången året därpå.

Önskemålet om en stark gotlandsanknytning fick också betydelse för valet av sponsorer. Men vilka företag kunde tänkas vara intresserade och hur skulle man närma sig företagen? Här kom erfarenheterna av många års arbete på Gotland till hjälp. Redan innan Bestyrelsen hade bildats beslöt Riksantikvarieämbetet att söka hjälp. Frågan gick till Erik Sjöberg, som just hade lämnat ledningen för Penninglotteriet, om han ville bli kampanjens talesman.

Det visade sig vara ett klokt beslut som senare också konfirmerades av Bestyrelsen. Någon lämpligare talesman kan knappast tänkas. Som Erik Sjöberg själv uttryckte det: "Jag har ju suttit på andra sidan skrivbordet och inser att

den erfarenheten kan vara nyttig". Men det handlade inte bara om yrkeserfarenhet och kunskap om företagsvärlden. Lika betydelsefullt för det förhandlingsarbete som Erik Sjöberg åtog sig, var hans starka känsla för gotländsk kultur och kravet på kvalitet också när det gäller sponsorverksamhet inte minst för ett objekt som Visby ringmur. "Skall resultatet bli lyckat måste sponsorn ha den rätta inställ-



Erik Sjöberg

ningen till den sak som skall stödjas”, påpekar Erik Sjöberg vidare och betonar att avtalets utformning är viktigt. Sponsorn å sin sida måste inse, att han binder sig för en avtalad tid och att chefsbyte och konjunktursvängningar kan försvåra samarbetet.

Redan när insamlingen startade 1989 hade målet angivits till 5 miljoner kronor. För att nå upp till ett så pass högt belopp

skulle det utöver de medel som folkampanjen kunde väntas inbringa behövas ett sponsorstöd kring 4 miljoner kronor. Stödet skulle kunna ges formen av årliga bidrag till det planerade femåriga upprustningsarbetet på muren. Erfarenheter från annan sponsorverksamhet visade att det var bra om det fanns en huvudsponsor, som var beredd att förutom en större ekonomisk insats ställa upp som samtalspart och samordnare av olika aktiviteter.

Att Gotlandslinjen AB skulle kunna bli en av sponsorerna var ganska självklart. Det var ju Hans Laidwa som hade väckt frågan om en insamling. Gotlandslinjen hade också under hela det första året aktivt stött insamlingsarbetet och deltagit i vinterns diskussioner om en etapp 2. Också övriga sponsorer borde sökas bland företag med verksamhet på Gotland. Från de blivande sponsorernas synpunkt borde man samtidigt försöka undvika att vända sig till flera företag inom samma bransch.

Erik Sjöberg inledde sina sonderingar under våren 1990 och kunde vid ett möte med Bestyrelsen den 3 juli informera om kontakter med en eventuell huvudsponsor. På Riksantikvarieämbetet fanns dock en oro över att det tog så lång tid innan några definitiva resultat kunde rapporteras. Därför blev glädjen stor när sonderingarna övergick till regelrätta förhandlingar som resulterade i formella avtal, undertecknade den 14 november 1990. Som huvudsponsor inträdde Cementa AB. Gotlandslinjen AB, Ericsson Telecom AB och Penninglotteriet AB blev medsponsorer.

Avtalen garanterade Riksantikvarieämbetet 3,8 miljoner kronor varav Cementa svarade för 2,5. Bidragen skulle



fördelas över åren 1991–95 vilket gav närmare 800 000 kr per år. Därmed hade en ekonomisk bas skapats för en planmässig översyn och vårdinsats på ringmuren. Men vad fick sponsorerna i utbyte? Varken företagen eller Riksantikvarieämbetet hade någon större vana vid avtal med ett kulturminne som föremål. Det behövdes därför en hel del resonemang innan sponsoravtalets rättighetsparagraf kunde formuleras.

Att företagen skulle få använda kampanjens logotyp i sin marknadsföring var det inte svårt att komma överens om. Inte heller att sponsorerna skulle få annonsera sin medverkan i kampanjen genom att sätta upp skyltar bl.a. vid in- och utfarterna i muren.

Fyra företag ställde alltså upp som sponsorer till kampanjen Rädda Visby Ringmur genom särskilda, formellt bindande avtal. Förutom dessa har ett antal andra företag lämnat större bidrag. Innan diskussionen om sponsorer egentligen hade börjat överlämnade Skandia sitt bidrag. Också Åhléns var tidigt ute. Några ambitioner att vidga kretsen av sponsorer har däremot inte funnits från Bestyrelsens sida även om vissa sonderingar förekommit från något eller några företag. Det har känts angeläget att i stället vårda samarbetet med de sponsorer som var med från början.

Däremot gjordes under kampanjens tidigare del en hel del ansträngningar att få tillgång till ett s.k. kulturlotteri. Tanken var att man med vinsten från ett sådant lotteri skulle lägga grunden till en fond vars avkastning skulle kunna användas till vård och levandegörande av Visby ruiner. Som Bestyrelsens ordförande respektive kampanjledare uppvaktade Margareta Björnstad och Erik Sjöberg dåvarande statsrådet Erik Åsbrink. Det positiva mottagandet uppmuntrade till en ansökan 1990, dock med negativt resultat. En ny ansökan planerades året därpå men sändes aldrig in eftersom diskussioner hade inletts inom finansdepartementet om en ny ordning för kulturlotterierna.

Kampanjen 1990–1995

Under kampanjens första år nådde informationen massmedia och allmänhetens intresse väcktes.

Under 1990 knöts två lokala företrädare på ön till kampanjen. Direktör Erik Sjöberg svarade för kontakterna med sponsorerna. Gunilla Hallin Lawergren fick som beredskapsarbetande assistent uppgiften att sprida information om kampanjens syfte och ge allmänheten möjlighet att ekonomiskt bidra till att rädda muren.

De avtal som knöts först med Cementa AB, därefter med N&T Gotlandslinjen AB, Ericsson Telecom AB och Penninglotteriet AB gav sponsorerna följande rättigheter i samband med kampanjen:

- att använda kampanjens logotyp tillsammans med sina egna varukännetecken
- att sätta upp skyltar med sitt namn vid muren där renovering pågår och vid det försäljningsställe kampanjen skall tillhandahålla
- att producera och försälja artiklar som har anknytning till muren och därvid använda kampanjens logotyp
- att företagen inbjuds till de evenemang som ordnas i samband med kampanjen

EFFEKTER AV KAMPANJARBETET 1990–1995

Stämde sponsorernas uppfattning om kampanjens mål och karaktär med Riksantikvarieämbetets? Det visade sig ganska snart att utgångspunkter och föreställningar skilde sig åt om hur man skulle nå publiken och vilka effekter detta skulle få. Ett önskemål från Cementa att få tillverka och sälja artiklar med anknytning till muren gav anledning till en hel del diskussion. Företaget var inställt på att sälja artiklar, som skulle rendera det egna företaget inkomster. Från kulturmiljövårdens synpunkt var det ju viktigt, att kampanjen inte utvecklades till ett kommersiellt jippo. Lösningen blev, att en sådan rättighet skrevs in i avtalet men att utformningen av artiklarna i förväg skulle godkännas av kampanjen. Just denna del av avtalet är intressant, eftersom den egentligen aldrig har utnytt-

jats. Sponsorerna övergav successivt sina planer på försäljning. Detta skedde i god sämja, då båda parter var lyhörda för varandras argument. Däremot har en annan bestämmelse fått en betydelse som ingen förutsåg: att sponsorerna fortlöpande skulle få följa kampanjarbetet och inbjudas till kampanjens evenemang.

Ansvaret för marknadsföring låg nu hos en professionell reklambyrå som gav annonser och kampanjprodukter en sober formgivning. Detta bidrog till att samarbetet mellan de tre parterna gick smidigt. Marknadsföringens höga kvalitet har väckt uppmärksamhet både i Sverige och internationellt.

Kampanjen fick nu också en helt annan karaktär. Den inriktades på gemensamma satsningar, som pedagogisk underhållning och information med kunskapsinriktning. Detta kom att innebära höjd goodwill för såväl aktörer som sponsorer från allmänhetens sida. I och med att de stora bidragen infann sig rann det även till bidrag från allmänheten i ökad utsträckning. Det blev en glad överraskning, att kampanjens postgirokonto kom att utnyttjas flitigt för gratulationer och kondoleanser. Det största bidraget i denna genre kom från insamlingen till en svensk ambassadörs 90-årsdag, som inbringade 25 000 kronor. Det ekonomiska resultatet redovisas på sidan 25.

KAMPANJEN BELÖNAD

Ett första pris som 1991 års bästa kultursponsningsprojekt gick till Riksantikvarieämbetet tillsammans med huvudsponsorn Cementa. Juryn i Sveriges Informationsförening gav bl.a. motiveringen att "... exploateringen har skett med god smak och exponerat företaget och dess produkt, som för många framstår som en alldaglig stapelvara, med en positiv och aktiv framtoning i ett sammanhang med lång tidsutdräkt och till rimliga kostnader". Sveriges Reklamförbund delar årligen ut Guld-, Silverägg och diplom för bästa reklamkampanj. 1992 lämnades sammanlagt 2 500 bidrag in till tävlingen. I april fick



kampanjen Rädsla Visby Ringmur denna utmärkelse. Av fyra Silveräggar gick ett till en vackert utförd konstnär med akvareller i facsimil, som tagits fram för sponsorerna. Boken En Vandring runt Visby Ringmur och helsidesannonsen "Detta har hänt" fick dessutom diplom i konkurrens med 800 andra bidrag.

I december 1993 var det åter dags för kampanjen att skörda lagrar för väl genomförda marknadsföringsinsatser. För första gången delade då Svenska Dagbladet tillsammans med Föreningen Kultur och Näringsliv ut ett pris för bästa kultursponsningsprojekt. Cementa vann första pris för sitt engagemang i kampanjen Rädsla Visby Ringmur tillsammans med Riksantikvarieämbetet. Priset delades ut av prinsessan Christina fru Magnusson vid en bankett på Grand Hotel med framstående företrädare för näringslivet bland gästerna.

Femtio tidningar rapporterade om utdelningen. Gerdt Lundeberg, Cementa, framhävde i kommentarerna, att företaget rönt stort massmedialt intresse tack vare engagemanget i Rädsla Visby Ringmur inte minst på Gotland, där lokalpressens förhållande till Slitefabriken förändrats i en för Cementa positiv riktning.



Prinsessan Madeleine tar emot en blomsterkrans av torneringens yngste riddare vid "Kungadagen" 1991.

KAMPANJENS FORTSATTA INNEHÅLL

"Kungadagen" 1991

Ringmurens Dag firades för första gången den 5 juli 1991. Folkkampanjen hade 1991 samlat in 934 000

kronor och sponsorerna från näringslivet bidragit med 4,5 mnkr. För att uppmärksamma kampanjen och alla som stöttat insamlingen ordnades en fest i Östergravar, strax norr om Österport i Visby. Den kom sedan att kallas "Kungadagen", eftersom kampanjens höge beskyddare kung Carl XVI Gustaf hedrade dagen med sin närvaro. I strålände sommarväder anlände kungaparet i vagn dragen av gotlandsruss tillsammans med prinsessan Madeleine och prins Carl Philip. Efter tornérspel och andra muntrationer gavs ett historiskt spel, skrivet av lektor Åke G. Sjöberg. Därefter mottog kungen de fyra huvudsponsorernas tribut till murens framtida underhåll.

RINGMURENS DAG 1992-95

Ringmurens Dag blev sedan ett återkommande evenemang, ett alltmer uppskattat inslag i kampanjen och en del av sommarens publika program i Visby. Den har också spelat en viktig roll för sponsorerna, som kunnat exponera sig för en större publik.

Visby Kulturmaraton, 5 juli 1992

"Kungadagen" följdes följande år av en folkets fest med muren i centrum. "Visby kulturmaraton, vandra 700 år på en eftermiddag", lockade affischer och annonser. Aktiviteter ordnades, så att folk rörde sig runt hela muren, var aktiva själva, lärde sig något och spenderade en slant till förmån för muren. Vid tolv stationer runt muren visade sjutton sponsorer, andra företag och föreningar fram sina tjänster och produkter. I en tipspromenad, där ca 2 000 personer deltog, ställdes intrikata frågor om muren och dess historia. Priserna som skänktes av sponsorerna var påkostade. Gotlandslinjen, Estline och Viking Line skänk-



te båtresor till Estland och Åbo och Linjeflyg resor Stockholm–Visby. Penninglotteriet gav lottkonvolut, Ericsson telefoner och Gotlands kommun flaggor.

Ruinerna i centrum, 4 juli 1993

Ringmurens Dag 1992 blev en sådan succé, att den fick stå modell även för kommande år. 1993 deltog en stor publik i rundvandringar kring muren, demonstrationer av murning, kalktillverkning och reovering. Vid åtta stationer runt muren gavs visningar varje halvtimme kring följande ämnen:

Kalkbruk, teknik och historia; Utställning om murens historia och öden; Ruiner – vackra och krävande. Om ruinvård; Ringmuren som försvarsanläggning; Forskning om murens underhåll, RAÄ visar provtytor på muren; Medeltida byggnadshytta, murning och timmerbilning; Konsten i ruinerna – ruinerna i konsten, vandring med konsthistoriker; Växterna i ruinerna, vandring med botanist.

Angrepp och försvar, 10 juli 1994

Murens funktion som försvarsanläggning blev tema 1994. Armémuseum gick in som entusiastisk och outhärlig samarbetspartner. Vid sex stationer runt muren demonstrerades krigskonst, vapen och de skador dessa åstadkom. En motviktsslunga i trä, en s.k. blida i skala 1:5, provsköts av dess konstruktörer Magnus Sjöholm och Torgny Hederstedt. Allt virke är handbilat och modellen har satts samman med tidstrogna verktyg. I stället för sten i slungan användes tennisbollar.

Svärd, sköld och rustning demonstrerades liksom arm- och pilbågsskytte. En osteolog visade skelettskador på medeltida benmaterial.

Dagen startade med invigningen av en modell av murpartiet Silverhättan–Snäckgårdsporten med torn och port i skala 1:25. Konstnär Reinhardt Roth hade gjort förlagan, som göts i väderbeständig betong med ursprungliga träkonstruktioner i gjutjärn. Modellen bekostades av Cementa AB och överlämnades som gåva till kommunen.



Skulptören Reinhardt Roth (näst längst till vänster) vid sin murmodell tillsammans med kampanjens ansvariga från Cementa och Riksantikvarieämbetet.





Visby tillfördes härigenom ett uppskattat konstverk och en ökad kunskap om ringmuren.

Boken *Visbys Stadsmur*, en populärvetenskaplig skildring av murens tillkomst och historia utkom lagom till Ringmurens Dag. Författare var Waldemar Falck och nya teckningar av Lennart Runow illustrerade texten.

Ett stort antal frivilliga ställde upp mot ersättning av endast resor och logi:

Föreningen Styresholmsspelets arborstskyttar under Mats Ohlsson

Society of Creative Anachronism, Gotlandsavdelningen under Sofia Hoas

Pilbågsskyttarna Vildkaninerna under Sven Olof Lundgren Peter Lindbom, bågskytt och pilsmed

Berit Sigvällius, Historiska museet, osteolog

Per Olin, Kalmar museum, smed

Publikmässigt blev dagen, åter i gassande sol, en stor succé. Drygt 5 000 personer gick runt muren. Dagens behållning blev 74 000 kr, varav 44 000 kr från insamlingen.

Kampen om Muren, 8 juli 1995

Efter Ringmurens Dag 1994 stod det genast klart att Riksantikvarieämbetet och Armémuseum ville fortsätta samarbetet under det kommande året. Temat murens försvarsfunktion var alltför stort och givande för att betas av på ett år. Programmet för dagen koncentrerades i både tid och rum. Ett "härläger" upprättades norr om Nordergravar, där riddare, bågskyttar och andra soldater förberedde sig för en stormning av muren.

En rekonstruktion i full skala av föregående års kast-



maskin, blidan, placerades inom räckhåll vid stranden. Den avsköts varje halvtimme med 25 kilos betongprojektiler och 200 meters säkerhetsavstånd. Ute på havet kunde man se Kalmar I, en vacker, medeltida kogg, segla fram och tillbaka. Tournaments riddare gjorde vapenexercis. Dessutom kunde man studera smide, timmerbilning, kalksläckning och lyssna till osteologens skildringar av skadeverkningar från medeltida vapen. Programmet presenterades av kampanjens formgivare och marknadsförare Torbjörn Lindgren, på hans omiskännliga gotländska tungomål.

Höjdpunkten på dagen blev en iscensättning av en



stormning av muren som genomfördes under ledning av chefen för Statens försvarshistoriska museer Leif Törnqvist. Som konferencier gav han en pedagogisk skildring av hur en stormning tekniskt genomfördes under medeltiden. Föreningarna Styringheim, Tornamentum, Vildkaninerna och Styresholmsspelen utgjorde basstyrka, förstärkta med ett femtiotal värnpliktiga från Militärkommando Gotland. Specialtillverkade blindor, stegar, fasciner och stormbock bidrog till realismen i attacken. Den följdes av prisutdelning för den traditionella tipspromenaden som förrättades av general Göran de Geer. Det blev en murdag utan tidigare motstycke, en grande finale i strålan- den väder med allmän flaggning runt hela muren.

En utställning, Visbys försvar, visades på Gotlands Fornsal. På biograferna Hansa och Röda Kvarn visades filmer med anknytning till medeltid och där halva behållningen gick till kampanjen.

VIKTIGA INFORMATIONSSINSATSER UNDER 5-ÅRSPERIODEN

Utställning om murens historia och vård framställd av RAÄ, visad i kommunbiblioteket och nu permanent i Kruttornet i Fornsalens regi.

Utställning om kalkbruk och murrenovering arrangerad av Byggnadshyttan vid Hushållningssällskapets jubileums- mäsas och nu också i Kruttornet i Fornsalens regi.

Affischutställning i Gotlandslinjens terminal i Visby, producerad 1989 av HLR.

Konstmapp. Fem akvareller i facsimil av Jacob Gerss från Antikvarisk Topografiska Arkivet, 1989.

En vandring runt Visby Ringmur, fotobok med fylliga bild-

texter, producerad av HLR 1991.

Sevärdhetsskyltning, 30 skyltar runt muren på svenska, engelska och tyska, bekostade av Cementa AB 1991.

Skyltar om pågående restaureringsarbeten från 1991.

Nordiskt Seminarium om ruinvård för byggnadsvårdare 7–9 september 1993.

Presentation av kampanjen vid symposiet Save Media Art i Rom 1993 (N. & L. Cnattingius), vid mäsas om ideell sponsring i Amsterdam 1994 (N. Cnattingius) och vid Sollentunamäsas 1994 (Gerdt Lundeberg).

Murmodell i skala 1:25 bekostad av Cementa AB och Riksantikvarieämbetet, överlämnad till Visby kommun 1994.

Modell av blida, medeltida kastmaskin, i skala 1:5, bekostad av Penninglotteriet AB 1994; nu i Gotlands Fornsal.

Blida i full skala, bekostad av Cementa AB och Gotlands kommun till Ringmurens Dag 1995, överlämnad som gåva till Gotlands Fornsal samma år.

Visbys Stadsmur, bok om muren av Waldemar Falck, bekostad av Cementa AB, DBW, Visby kommun och RAÄ 1994, ny upplaga 1995.

Die Stadtmauer Visbys, ovanstående i tysk översättning, 1995.

Pop-konsert 16 juli 1995 med över 1 000 besökare, arrangerad av Sophia Radhe. Behållningen till muren.

Visbys försvar, utställning om ringmuren i Gotlands Fornsal maj–september 1995.

Flyguppstigningar med Malmö Aviation under april månad 1995. Behållningen till muren.

Kampanjavslutning 15 augusti 1995 i närvaro av kungaparet och med Gotlands landshövding Torsten Andersson som värd.

MOTVIKTSSLUNGAN VID SNÄCKGÄRDSPORTEN

Den mest spektakulära av medeltidens belägringsmaskiner är motviktsslungan, även kallad blida. Sådana har funnits i Europa från tidig medeltid fram till 1500-talet.

Kunskaper från vikingatiden om avancerade kastmaskiner finns i källor som beskriver belägringar av Angers år 873 och Paris 856.

I Saxos krönika beskrivs en motviktsslunga på Själland vid en belägring år 1134.

Slungor omnämns i medeltida källor och medeltida avbildningar ger en uppfattning om konstruktionsprinciper och utseende. Inte någon avbildning är så detaljerad, att den direkt går att använda för en rekonstruktion.

Landmuren i Visby byggdes under 1200-talet och sammanfaller med den period som kan betecknas som motviktsslungans storhetstid. Miljön kring Visby stadsmur är den bästa möjliga om man vill illustrera medeltidens kastmaskiner.

Waldemar Falck har uppmärksammat en slungsten, som sitter fast i en skyttespringa på fjärde våningen i S:t Göranstornet. Denna sten kan vara det enda beviset för att kastmaskiner förekommit under svensk medeltid.

Tanken att rekonstruera en fungerande slunga väcktes under planeringen av Ringmurens Dag 1994. Tiden medgav studier i ämnet och byggandet av en modell i skala 1:5, lagom stor att skjuta tennisbollar med.

Till Ringmurens Dag 1995 tillverkades en fullskalig rekonstruktion. Målsättningen var att få fram en slunga med högre prestanda än de redan utförda som vi studerat.

Arbetet med att bygga slungan påbörjades våren 1995. Torgny Hederstedt och Magnus Sjöholm, snickare från Gotland med stora kunskaper om medeltida hantverk och verktyg, fick uppdraget att utföra rekonstruktionen. Arbetet utfördes med medeltida verktygskopior och arbetsmetoder. Det tog fem man två månader att bygga slungan.

Den färdiga slungan fungerar på följande sätt. När maskinen laddas, vinschas hävstången ned och låses med avfyringsmekanismen. Slingans lösa ände träs på kastarmens böjda järndubb. En rund stenprojektil läggs i slungkorgen. Slungan avfyras genom att kastarmen frigörs. Tyngden av den fallande motvikten gör att stenen slungas iväg. Maskinens kastlängd är ca 250 meter med en motvikt på fyra ton och en projektil som väger 16 kilo.

Det är en förhoppning att slungan vid Snäckgårdsporten i Visby genom demonstrationsskjutningar kan bli en viktig påminnelse om krigets brutala verklighet under tidig medeltid. Den blir samtidigt en del av förklaringen till att Visby ringmur en gång byggdes som ett nödvändigt försvar av staden.



Resultat

RÄDDA VISBY RINGMUR – I PRESSEN

Alltihop började ju faktiskt med en tidningsartikel. Den 3 april 1989 publicerades nödroppet "Rädda ruinerna!" på Svenska Dagbladets kultursida under vinjetten Måltavlan. Kampanjen föddes, sponsorer trädde in och sex års kampanjarbete har därefter speglats i medierna. Främst kanske i Gotlandsmedierna men även i stor utsträckning i rikspress, regionalpress och etermedia. En viss debatt har också förts på de lokala tidningssidorna, om restaureringsprinciper och om kalkbrukets ingredienser och egenskaper då och nu.

Riksantikvarieämbetet lanserade kampanjen den 4 juli 1989 i Gotlandslinjens terminal i Visby. Riksantikvarien, Gotlandslinjens chef Hans Laidwa, kommunalrådet Eric Carlsson och Byggnadshyttans vice ordförande Åke G. Sjöberg lade de första slantarna i insamlingstunnan. Invigningen kompletterades med en presskonferens som resulterade i ett inslag i TV-Aktuellt, fyra i radio, 17 dagspressartiklar spridda över landet samt så småningom fyra omnämmanden i fackpress – man kan alltså med fog säga att nyheten om kampanjen nådde allmänheten.

Förutom de rent refererande tidningsartiklarna var tre stycken ledare och tre andra insändare eller debattinlägg, en ovanligt lyckad presskampanj. Det väckte uppseende, att en statlig myndighet för första gången vände sig till allmänheten för att få medel till underhåll, som egentligen ankommer på statsmakterna att svara för. Denna inställning präglade delvis även kulturmiljövårdens företrädare på Gotland.

Riksantikvarieämbetet har därefter kontinuerligt under kampanjen aktivt bearbetat medierna i samband med nyheter och evenemang. Litet längre fram i juli 1989 skrev miljöpartisten Hans Dahlström en debattartikel som publicerades i både Gotlands Tidningar och Gotlands Allehanda. Han tog utgångspunkt i ringmursinsamlingen i en polemik som främst riktade sig mot bilförbudets brister i innerstaden och färjetrafikens utsläpp, både från bilar och båtar. Det är gott och väl med en insamling men gör något åt orsakerna i stället, tyckte Hans Dahlström.



Sponsorer och kungabeskydd

En stor händelse var, när kampanjen fick en huvudsponsor, detta blev klart i november 1990 och avslöjades vid en presskonferens i Visby. Nyheten fick stor täckning. Gotlandspresen rapporterade i omfattande artiklar, att Cementa satsar 2,5 miljoner kronor på ringmurskampanjen. Vidare kunde kampanjen berätta om planerna på en Ringmurens Dag påföljande sommar i närvaro av kungafamiljen. TT:s artikel publicerades i över trettio tidningar från Ystads Allehanda till Norrbottens-Kuriren. Rapporteringen redovisade RAÄ:s och Cementas bevekelsegrunder, få kritiska frågor ställdes.

När sedan "kungadagen", dvs. den första Ringmurens Dag, gick av stapeln var mediaintresset på topp. Förutom lokala och regionala morgontidningar landet runt sällade sig TV, damtidningar och kvällspress till rapportörerna, vissa intresserade av insamlingsresultat och medeltida krönikespel kring ringmuren, andra mer av kungaglans och lillprinsessans förlägna mottagande av riddarens krans... Att ringmurens höge beskyddare HM Konungen mottog fem miljoner kronor från kampanjen till restaurering av muren behövde i alla fall ingen intresserad missa, hela landet rapporterade från medeltidsfesten i Visby den 5 juli 1991.

Till Ringmurens Dag 1992 kom den första tipspromenaden, ett populärt inslag kunde Riksantikvarieämbetet meddela, då vi i ett pressmeddelande noterade, att ca 3 000 personer gick runt muren. Detta blev sedan tradition.

"Muren rasar!"

I början av maj 1992 startar en debatt om hur det egentligen ligger till med restaureringsarbetena. De nya fogarnas



Margareta Biörnstad

ytskikt faller ned på ett begränsat avsnitt på Östermur, bruket har inte torkat. Riksantikvarieämbetet intervjuas i Gotlands Allehanda (GA), den tidning som slår larm. Något är uppenbarligen fel, men det är svårt att säga exakt vad. Senare i maj återkommer kritiken, nu direkt uttalad av byggmästare Knut Åkesson i Krylbo. I ett par artiklar publicerar GA Åkessons omfattande och inte alltid underbyggda kritik av Riksantikvarieämbetet i allmänhet och ringmursarbetena i synnerhet.

Riksantikvarieämbetet ges tillfälle att bemöta kritiken direkt i tidningen och beskriver då de problem som finns inbyggda i ett arbete av denna art. TT sänder också ut en artikel med rubriken "Misslyckad renovering av Visby Ringmur", föranledd av GA:s artiklar. Den publiceras av 15 fastlandstidningar. Ämbetet svarar med ett pressmeddelande som beskriver under vilka premisser restaureringsarbetet har chans att lyckas och understryker karaktären av forskningsverksamhet. Nästa inslag blir att Knut Åkesson i brev till riksantikvarien, citerat i GA, ställer frågan: "Beror spektaklet med bondfångade sponsorer på att ämbetet inte vågat be departmentet om pengar till nödvändiga åtgärder?" Margareta Biörnstad svarar, kortfattat i GA och sedan i direkt brev till Knut Åkesson.

Förenade Landsortstidningar tar till sist upp tråden, ämbetet bekräftar problemen men avvisar talet om skandal. Åtta fastlandstidningar publicerar detta. Radio Gotland intervjuar också Euroc Research, som forskar kring kalk bruket på ämbetets uppdrag. Vädet är boven säger Euroc och visar på restaurerade partier av muren som mår bra, dvs. alla utom det vid Österport som debatten gäller. Även Gotlands Tidningar rapporterar detta till läsarna.

I samma veva uppmärksammas Cementa i båda lokal-tidningarna, utan hänvisning till ovanstående, för att företaget tillsammans med Riksantikvarieämbetet fått ett sponsorpris.

Vid Ringmurens Dag samma år poängterar riksantikvarien hur svårt det är, att veta exakt hur kalk bruket fungerar och hur det var sammansatt på medeltiden. Ämbetets byggnadsvårdsenhet informerar om restaureringsarbetena vid Österport. Stora reportage i både GA och GT redovisar vid detta tillfälle endast i positiva ordalag Ringmurens Dag och det arbete som pågår.

Ett år efter den första debatten, i maj 1993, återkommer Gotlands Allehanda med intervjuer av Knut Åkesson och upprepad kritik mot ämbetet, som bemöts av både riksantikvarien och Byggnadshyttans styrelse.

Ringmurens Dag 1993 redovisas utan ett moln på himlen. I september samma år gör ämbetet sin inspektion av murarbetena i närvaro av reporter och fotograf från Gotlands Allehanda. Ett stort, positivt reportage som framhäver hur lyckad årets restaurering är, blir resultatet. Inte med ett ord berörs debatten från våren.

Polemiken i pressen om restaureringsmetoderna har haft en långsiktig effekt som inte skall underskattas. Det står nu klart för allmänheten att ruinrestaurering är en komplicerad verksamhet och att utvecklingsarbetet är en viktig del i projektet kring ringmuren. En ensidig information från ämbetet hade inte fått samma genomslag.

Cementa har också i viss omfattning själva producerat pressmaterial i samband med kampanjen, riktat till branschpress och mottagare som inte nåtts genom ämbetets pressregister.



Kraftsamling sista året

Under kampanjens sista år görs en utökad press- och marknadsföringsinsats, för att ge den sista ringmursdagen ordentligt eko. Redan i mars presenterar vi årets tema för pressen i Visby och sprider också en release med bakgrund och framtidsplaner för kampanjen. De gratisutdelade turisttidningarna förses under våren med textunderlag, bilder och kontaktpersoner och tre stycken gör reklam för Ringmurens Dag och den stora stormningen i Nordergravar den 9 juli 1995.

Eftersom stormningen krävde många statister går kampanjen ut med en inbjudan till allmänheten att delta – detta sprids också via tidningarna och radion. Under generalrepetitionen före Ringmurens Dag är också lokalmedia på plats, liksom sedan under själva dagen. Färgreportagen fyller hela uppslag med riddare och bågskyttar i aktion i måndagstidningarna. En viss besvikelse över att stormningen gick så fort kan skönjas.

En liten insändarstorm utspelar sig dagarna kring Ringmurens Dag 1995 i Gotlands Allehanda. En tillskyndare av Stångaspelen är gramse över, att ringmursdagen sammanfaller med spelen och åberopar löften, man anser sig fått från ämbetet. Tidningens ledarredaktion hakar på och fördömer kollisionen i starka ordalag – de fredliga idrottsmännen borde ha företrädare framför en gång livsfarliga kastmaskiner. Ämbetet genmäler kort, att man flyttat Ringmurens Dag från sedvanlig söndag till lördag av ett enda skäl: "Att den inte skulle sammanfalla med Stångaspelens final".

Ny symbol för kampen mot nedbrytningen

Medieintresset kring Visby ringmur har också fört med sig att ringmuren använts som genrebild när man talar allmänt om luftföroreningarnas inverkan på byggnader. Insikten att hög ålder inte är det enda hotet mot ruinerade ringmurar har fått stor spridning och skapat förståelse för det dyra, oupphörliga och oundgängliga arbetet på Visby ringmur.

Vär med på en resa
tillbaka till medeltiden.
Båten kommer på lördag.

Ringmurens Dag den 8 juli kl. 12.00–16.00

Vatten spränger den.
Luft smular sönder den.
Pengar räddar den.

© 1995 Ringmursdagen AB. All rights reserved. Reproduction of this page without permission is prohibited. Ringmursdagen AB. All rights reserved. Reproduction of this page without permission is prohibited. Ringmursdagen AB. All rights reserved. Reproduction of this page without permission is prohibited.

Ringmursdagen AB. All rights reserved. Reproduction of this page without permission is prohibited.

Insamling

Sparbössor samlades in och tömdes regelbundet av kampanjassistenten (Gunilla Lawergren respektive Sophia Radhe), som levererade in pengarna till kampanjkontot, dit även spontana donationer girerades. Förutom gåvor kring tusenlappen har större personliga bidrag lämnats av en rådmän, som tidigare tjänstgjort i Visby. Hon överlämnade aktier till ett värde av ca 50 000 kronor. Vänner till en före detta ambassadör överlämnade 26 500 kronor vid hennes 90-årsdag och två bröder med Visby-anknytning vill hedra sin bortgångne brors minne med en gåva på 60 000.



Gotlands Gillen i flera städer har samlat in summor på upp till 24 100 kronor. Många organisationer och företag skänkte överraskande vardera 100 000 kronor!

Tabell 1. Bidrag och insamling.

| År | Större bidrag | Insamling | Summa |
|-------|---------------|-----------|-----------|
| 1989 | 95 262 | 45 262 | 140 524 |
| 1990 | 373 168 | 255 401 | 628 569 |
| 1991 | 57 622 | 47 563 | 165 185 |
| 1992 | 15 910 | 95 931 | 118 841 |
| 1993 | 101 333 | 65 531 | 166 864 |
| 1994 | 29 815 | 171 437 | 201 252 |
| 1995 | 115 169 | 102 661 | 217 830 |
| Summa | 788 279 | 783 786 | 1 572 065 |

Kampanjkostnader

Enligt en gentlemen's agreement skulle insamlade medel inte belastas med kostnader för projektering, uppföljning eller utveckling. Dessa betalade Riksantikvarieämbetet

med ordinarie medel genom hela kampanjtiden. Däremot stipulerade ett samarbetsavtal mellan huvudmännen, ämbetet, länsstyrelsen, kommunen och Fornvännerna, att högst 5 % av insamlade medel fick användas för kampanjkostnader, dvs. trycksaker och andra kostnader för Ringmurens Dag.

Tabell 2. Kampanjkostnader 1989–1995.

| | |
|-------|---------|
| 1989 | – |
| 1990 | 10 553 |
| 1991 | 45 087 |
| 1992 | – |
| 1993 | 16 525 |
| 1994 | 16 834 |
| 1995 | 119 682 |
| Summa | 208 681 |

Sponsormedel

Sponsorernas avtalade bidrag, sammanlagt 4,3 mnkr, rekvi- rerades periodiskt av Bestyrelsens sekreterare. Det samlades på kampanjens räntebärande bank- och postgirokonton, som förvaltades av Byggnadshyttan.

Tabell 3. Sponsorernas avtalade bidrag.

| | |
|---------------------|----------|
| Cementa AB | 2,5 mnkr |
| Penninglotteriet AB | 1,0 |
| Gotlandslinjen AB | 0,5 |
| Ericsson Telecom AB | 0,3 |
| Summa | 4,3 mnkr |

Riksantikvarieämbetets anslag

Innan sponsorbidragen hade börjat strömma in på allvar, kunde Riksantikvarieämbetet 1990 avsätta 200 000 kronor. Tillsammans med andra frivilliga bidrag resulterade detta i vårdarbeten för drygt 400 000 kronor. Under de fyra sista åren kunde ämbetet till följd av riklig tillgång på särskilda sysselsättningsmedel satsa 1 mnkr/år för murens vård, förutom insamlings- och sponsormedel. Sammanlagt har enskilda givit ca 788 279 kronor, företag och större givare ca 783 786 kronor, sponsorerna enligt avtal 4,3 mnkr och ämbetet 4,2 mnkr. Dessa summor gäller vårdarbetena. Kostnaderna för kampanjen ligger utanför.

Tabell 4. RAÄ:s anslag och sponsorbidrag.

| | RAÄ | Sponsorer | Sponsorer och RAÄ |
|-------|-----------|-----------|-------------------|
| 1989 | – | – | – |
| 1990 | 200 000 | 300 000 | 500 000 |
| 1991 | 300 000 | 750 000 | 1 050 000 |
| 1992 | 1 000 000 | 781 000 | 1 781 000 |
| 1993 | 1 000 000 | 570 000 | 1 570 000 |
| 1994 | 1 000 000 | 1 500 000 | 2 500 000 |
| 1995 | 1 000 000 | 700 000 | 1 700 000 |
| Summa | 4 601 000 | 4 500 000 | 9 101 000 |

Vård och underhåll

BAKGRUND OCH INRIKTNING

Begreppet restaurering innebär ett återupprättande eller återställande av ett byggnadsverk till dess ursprungliga skick eller tillstånd. Det nu rådande synsättet är att all restaurering av kulturhistoriskt värdefulla byggnadsverk skall utföras antikvariskt vilket bland annat innebär att byggnadsverket självt dikterar villkoren utifrån sina byggnads- och materialtekniska förutsättningar. Ingreppen skall minimeras och reparationer skall om möjligt utföras med de metoder och material som användes när byggnadsverket uppfördes. Grundförutsättningen för en lyckad restaurering är således att lära känna byggnadsverket genom en så kallad historisk-teknisk förundersökning. Denna syftar till att ta fram uppgifter om det historiska skeendet, där även reparationshistorien skall belysas, samt det tekniska tillståndet. Genom arkivstudier, besiktningar och utredningar samlas kunskap som ligger till grund för analyser för rimliga åtgärder ur såväl kulturhistorisk som teknisk och ekonomisk synvinkel. En på så sätt samlad information om ett byggnadsverk utgör ett viktigt underlag både vad gäller det inledande planeringsarbetet och för den efterföljande projekteringen av restaureringsåtgärderna.

Varje restaurering utgår från sin tids kunskap och restaureringsideologiska värderingar. När det gäller Visby ringmur har restaureringsarbetena under de senaste sex åren varit mer nyanserade vad gäller omfattning, arbetsmetodik och materialhantering än under tidigare skeden. Den största skillnaden är fogningsmaterialets sammansättning liksom genomförandet som skett på murens egna villkor. Ett fogbruk som så mycket som möjligt överensstämmer med det ursprungliga har använts. Arbetsmetoderna har anpassats till murens i många stycken mycket skadade och sköra stenmaterial. Medeltida fragment av puts- och fogbruk har konsoliderats för att värna om murens patina, arkitektoniska materialuttryck och autenticitet.



Visby ringmur är i sin helhet uppmurad med kalkbruk. Om det varit ett rent luftkalkbruk eller hydrauliskt bruk har inte kunnat fastställas i de undersökningar som gjorts. Det medeltida putsbruket som finns på vissa områden, företrädesvis på den östra murens utsida, är mycket hårt. Det har en ljusgul färg och innehåller liksom det medeltida fogbruket mycket hög halt av kalk. Det har en relativt grov ballast med inslag av stora runda kalkkuler. Dessa egenskaper kan tyda på att bruket haft hydrauliska egenskaper.

Hur murens och fogbrukets kondition kan ha utvecklats över tiden vet vi ganska litet om. Intressanta iakttagelser har emellertid kunnat göras under senare år. Planerade inredningsarbeten i vindsvåningen i fastigheten Atterdag nr 6 besiktigades i september 1994. Vinden var i stort sett

oinredd och begränsades mot öster av stadsmuren med tornet nr 53 och mot väster av takkonstruktionen. Yttertaket vilar direkt på stadsmuren och mot tornet. Rester av ett bjälklag samt puts- och fogningsarbetet i tornet liksom de mycket kraftigt vittrade fogarna i muren vittnar om att inga reparationer gjorts efter det att den anslutande byggnaden uppförts. Detta innebär att murens

tillstånd vid slutet av 1700-talet finns dokumenterat här och att forskningen förfogar över ett referensområde, orört sedan 200 år tillbaka. Det mest påfallande var graden av nedbrytning av fogmaterialet. Murens gestaltning har karaktär av kallmur eftersom fogmaterial saknas intill ett djup av en halv meter eller mer över hela ytan. Så torde det ha varit, då de första underhållsarbetena på muren utfördes under slutet av 1800-talet och i början av vårt sekel.

Det främsta problemet vid restaureringen och underhållet av ringmuren har hela tiden varit fogningsmaterialet med tanke på de stora mängder bruk som behövdes för att fylla de djupa fogarna. Luftkalkbruk med inblandning av portlandcement hade börjat att användas och fått visst fotfäste inom byggnadsindustrin men fortfarande dominerade kalkbruket under 1900-talets första hälft. Däremot

vann betongmaterialen terräng ganska snabbt under 1920- och 30-talen.

Möjligen har försök med luftkalkbaserat bruk gjorts under ett tidigt skede av murens reparationshistoria vilket dock inte finns dokumenterat. Det ur klimatsynpunkt helt överlägsna cementförstärkta luftkalkbruket kom ganska snabbt att ersätta rent luftkalkbruk av arbetspraktiska skäl. Sambandet mellan cementstarka fogmaterial och de skador vi idag kan konstatera kunde säkerligen ej överblickas i det tidigaste skedet av murens reparationshistoria men borde möjligen fått någon att reagera mot denna användning under 1970- och 80-talen. Visby ringmur är inte en ruin som skall återställas till sitt ursprungliga skick. Man kan därför se åtgärderna som normalt underhåll, att konsolidera muren i sitt aktuella tillstånd. Men trots att muren är relativt välbevarad, har den delvis fått förfalla och har under 1900-talet krävt ett underhåll utöver det vanliga.

Vården bör därför vara inriktad på åtgärder som på lång sikt skapar förutsättningar för ett rationellt löpande underhåll som säkrar muren för framtiden.

ORGANISATION OCH ENTREPRENÖRER

Planering och projektering

Riksantikvarieämbetet ansvarar genom sin fastighetsförvaltning för ringmurens vård. Den ansvarige för vården har under kampanjperioden varit Lars Cnattingius, som samtidigt var sekreterare i kampanjens Bestyrrelse.

Ämbetets byggnadsvårdsenhet har i samverkan med representanter för länsstyrelse och Fornsalen återkommande utfört skadebesiktningar. Efter samtal med dessa berörda och med Byggnadshyttan om vilka avsnitt, som bör vårdas, har ämbetet på uppdrag projekterat insatserna genom Alf Pettersson och Robert Garellick. Handlingarna har, fram till 1995, överlämnats till Byggnadshyttan för beräkning av kostnaderna. Därefter har ämbetet skrivit avtal med Hyttan om arbetenas utförande med fast pris för vissa delar eller med löpande räkning, d.v.s. verifierade kostnader.

Urvalskriterier

Som underlag för den årliga planeringen för åtgärder på ringmuren ligger de övergripande besiktningarna kompletterade med en årlig översyn. De murpartier som i första hand valts ut har varit i akut behov av åtgärder. Områden som på grund av kraftig vittring eller av stabilitetsskäl har varit en säkerhetsrisk har haft högsta prioritet. Ytor som på grund av materialskador i form av vittrat fogbruk eller skadat täckmaterial leder in vatten i muren har även de betraktats som högt prioriterade områden. Murkrönen liksom övriga hårt regnbelastade ytor tillhör också denna kategori. I många fall har muravsnitten uppvisat en kom-

plex skadesituation där flera av de ovan beskrivna skadorna förekommit.

Projekt- och byggledning

Ämbetets fastighetsförvaltning har svarat för projekt- och byggledning genom Lars Cnattingius respektive Alf Pettersson. 1989–90 låg ansvaret hos Olof Antell. För den antikvariska kontrollen och som Riksantikvarieämbetets representant på platsen har Waldemar Falck varit engagerad, medan dokumentationen av arbetena har utförts av ämbetets undersökningsverksamhet på Gotland genom Ragnar Engeström respektive Erik Svanström. Vid regelbundna och protokollförda byggmöten har utförda arbeten gått igenom, kommande arbeten har diskuterats och nedlagda kostnader rapporterats.

Upphandling

Fram till 1995 års säsong var Byggnadshyttan ensam entreprenör – den skapades just för kvalificerade arbeten av detta slag! Med den nya lagen om offentlig upphandling tvingades ämbetet emellertid att upphandla arbetena ute på marknaden, varför en rad entreprenörer inbjöds att lämna anbud för 1995 års arbeten. Följden av en noggrann utvärdering blev, att fyra uppdrag gick till Hyttan och två till Skanska AB. Detta visade bl.a. att Hyttan kostnads- mässigt kan hävda sig på marknaden men också, att byggnads- och ruinvård är en intressant uppgift för den öppna marknaden och att de privata företagen har skaffat sig kompetens för detta område – något som knappast gällde för några år sedan.

PROCESSEN

Skadebesiktning

Besiktningar bekräftar att ruinen har varit föremål för reparationer vid olika tillfällen under 1900-talet. Tidpunkterna för olika restaureringar är svåra att fastställa då tillfredsställande dokumentation saknas.

En omfattande skadebesiktning av ringmurens tillstånd utfördes av S-O Lindquist och Waldemar Falck 1985. Denna besiktning har varit utgångspunkt för de efterföljande årliga besiktningar vilka legat till grund för vård- och underhållsprogrammen.

Förbesiktningar av aktuella murpartier har inför varje arbets säsong utförts av Riksantikvarieämbetet tillsammans med Byggnadshyttan på Gotland. Besiktningar har även utförts i samråd med förste antikvarie Waldemar Falck i egenskap av antikvarisk kontrollant. Besiktningar har gjorts från marken. Omfattningen och arten av skador och brister har exakt definierats, så snart besiktning från ställning har varit möjlig att göra. Detta gäller framförallt områden som är svåra att se från marken, exempelvis krö-

Uppe på Klinten, ovanför Rackarbacken, kan man se muren i sin fulla prakt, så som den såg ut i sitt slutliga skick. Det som fattas är den väktargång av trä som löpte utefter murkrönet och bjälklagen i sadeltornet, som väl avvägt balanserar på murkrönet.



nen. Vid kompletterande besiktningar eller under arbetets gång har dock skador och brister upptäckts som ej fanns redovisade i beskrivning eller på ritningar. Skadebilden har därmed i många fall förändrats. Detta har inneburit avvikelser från givna förutsättningar i arbetshandlingarna. Mätstationer för avläsning av rörelser i murverket har satts upp och kontroll av dessa har ingått i den årliga skadebesiktningen.

Allmän skadebild. Hela muren är uppförd av brutna, grovt tillhuggna kalkstenshällar. I regel har man inte varit så noga med att lägga stenen i regelbundna skift vilket möjligen kan tyda på brådska vid uppförandet. Från markytan upp till murens övre, flaskformade parti består den av två skal med en mellanliggande fyllning (kärna) av avfallssten i kalkbruk. Förhöjningen utfördes flaskformig, det vill säga mjukt avsmalnande från den äldre murens skyttegång och uppåt. Mellan den äldre och yngre muren skulle ett stabiliserande förband behövs. På denna till synes bräckliga förhöjning byggdes hängtornen, även kallade sadeltorn.

Arkadbågarna på murens insida bar upp den äldsta

murens skyttegång. En svaghet i konstruktionen är att muren och arkadbågarna byggdes i två delar utan sinsemellan fasta murförband. Sprickbildningar har därför uppstått mellan de båda murdelarna på grund av belastningen från stenmaterialet på skyttegången. Efter förhöjningen då hela muren stod färdig har den sannolikt slevputsats för att dölja lagningar och svagheter i konstruktionen.

Gammalt fogbruk har vittrat och stora samlade murpartier, främst på murens utsida, saknar idag helt synligt fogbruk och har därför karaktär av kallmur. Förvånansvärt mycket ursprungligt fog- och putsbruk finns dock fortfarande kvar på murens utsida som inte har omfogats i samma omfattning som dess insida. Detta gamla bruk har en varmgul färgton samt är mycket kalkhaltigt och hårt. Dessa rester av ursprungligt fog- och putsbruk skall konsolideras och får på inga villkor avlägnas eller döljas bakom nya putslagningar.

Muren uppvisar en provkarta på olika tillstånd som är mer eller mindre påtagliga eller tydliga. Arten av de skador som har konstaterats beror främst på bristande kontinu-

erligt underhåll. Vittrande fogmaterial medför att lossnat stenmaterial faller ned och utgör en säkerhetsrisk. Skadorna kan vara synliga och möjliga att notera vid en okulärbesiktning eller dolda bakom cementbruket eller inne i muren. I det senare fallet är skadan svår att avgöra och bedöma.

Muren är trots det senaste århundradets ingrepp i relativt god kondition. Den allvarligaste hotbilden är vatten och fukt som tränger in i muren. Tidigare reparationer av skador har utförts med ett cementstarkt fog- och murbruk. Detta är relativt stabilt mot mekaniska påfrestningar men saknar det ursprungliga kalkbrukets goda egenskaper d.v.s. elasticitet och fuktgenomsläplighet. I de fall där det cementhaltiga fogbruket har separerat från stenmaterialet och sprickor uppstått tränger vatten in i murverket. Cementfogarna är täta och stänger inne fukten.

Cementbaserade fogmaterial kan till skillnad mot kalkbaserade inte andas, det vill säga att de inte kan avge den fukt som på olika sätt tränger in och samlas i muren. Kalken i gammalt kalkbaserat fogbruk urlakas av fukten bakom de täta cementfogarna.

Fukt är således den primära orsaken till de flesta skadorna på murverken. Analys av skadeorsakerna visar även att skadorna i hög grad sammanhänger med tidigare lagningar med cementstarka bruksblandningar. Restaureringsåtgärderna skall därför på sikt omfatta avlägsnande av dessa sentida fogningar med cementstarka bruksblandningar vilket är en antikvarisk liksom en teknisk och gestaltningmässig angelägenhet.

Öppna fogar, hålrum och sprickor ger möjlighet för växter att etablera sig. Detta kan ses som ett tillskott till upplevelsen av murens skönhet i de fall där växtligheten utgörs av örter. Men vedartad växtlighet i form av murgrönor och fläder hotar med sin sprängverkan i gren- och rotsystem att allvarligt skada muren.

Generella skador och brister

Vänligt förekommande synliga skador och brister är:

- växtlighet
- löst och vittrat fogbruk
- avsaknad av fogbruk
- sprickor mellan kalksten och cementfog
- löst sittande eller saknat stenmaterial
- eroderat stenmaterial
- skolsten och kilsten som lossnat eller saknas

- separation mellan olika murdelar
- lösa och vittrade krönåvtäckningar
- krustbildningar och nedsmutsning

Vanliga dolda skador och brister är:

- vittrat kalkbruk bakom löst sittande cementstarkt fog
- stora rotsystem från vedartade växter
- fukt och vatten inne i murverket
- separation mellan olika murdelar
- förändringar av markens bärighet

Metoder och material

Rensning av växtlighet. I samband med fogbilning och fogrensning har all växtlighet inklusive rotsystem samt humusmaterial avlägsnats. Vedartade växters rotsystem har om möjligt avlägsnats helt utan att skada muren. Där detta

inte varit möjligt har delar av rotsystemen lämnats kvar under observation. Stora murgrönor har beskurits i samråd med trädgårdsmästare. Lavar och mossor har borttagits genom borstning i sådan omfattning att fogningsbruket kan fästa mot stenen. Kemiska medel har endast i undantagsfall använts.

Säkring av originalbruk. Stabilt sittande originalbruk har ej rörts. Originalputs som lossnat från underlaget har konsoliderats med ett fett kalkbruk som lagts in i separationen och runt kanten.

Rensning av öppna fogar har utförts försiktigt med hänsyn till murverkets material och statiska kondition. Vid djupvittrade fogar har mindre ytor rensats. Lösa stenar har kilats med träkilar varefter omfogning skett. Fogarna har rensats från rester av cementhaltigt bruk, vittrat kalkbruk, organiska föroreningar och eventuella växter. Jord och annat humusmaterial har avlägsnats ur fogarna genom handkratsning så långt detta varit möjligt. Tryckluft har ej använts på grund av risken att humusmaterialet trycks in i muren. De upphuggna och rensade fogarna har därefter getts tid att torka ut om kvarvarande fogningsbruk visat sig vara blött. Upphuggna fogar har före fogningsarbetet skyddats mot nederbörd.

Bilning av skadade cementfogar. Bakom cementfogar förekommer ofta rester av gammalt kalkbruk som är helt urlakat och sönderfruset. Det är därför tekniskt önskvärt att avlägsna alla sentida fogar av cementstarka bruksblandningar som har separerat från stenmaterialet. Lagningar



och omfogningar med cementstarka bruksblandningar som utförts under senare år har emellertid bilats bort endast då det varit möjligt utan att samtidigt skada stenen eller eventuellt underliggande fogbruk. Cementfogarna har bilats bort med handverktyg eftersom arbetsmetoden skall vara så skonsam som möjligt mot stenmaterialet. Rengöring från bakomliggande, eroderat kalkbruk har utförts med torr metod (tryckluft och borstning).

Fogar med cementhaltigt bruk som är oskadade har i regel lämnats.

Löst och vittrat fogbruk. Alla fogar har kontrollerats avseende brukets stabilitet. Bomfogar och löst sittande fogbruk har avlägsnats. Murytor med gammalt, vittrat fogbruk har före omfogning rengjorts från löst sittande fogmaterial till fast botten eller till ett djup av högst 10 cm.

Säkring av murpartier med rasrisk. Muren är troligen på de flesta sträckor grundlagd på berg men även ostabilare markförhållanden förekommer. Markens bärighet har undersökts genom marksondering på fem platser vid muren bland annat vid Lübeckerbräschen, Södergravar och Visborgs slott. Undersökningen har utförts av Jacobson & Widmark AB år 1991. Åtgärder med anledning av denna undersökning har inte varit aktuella. Rörelserna i muren är små och troligtvis årstidsberoende och några allvarliga sprickor kan inte påvisas. Separationer mellan den ursprungliga muren och skyttegångens valvkonstruktioner förekommer dock. Förändringar av dessa sprickor hålls under observation bland annat genom sprickkontroll med s.k. "gipsspioner" som sätts över sprickan. Större områden där risk för ras skulle föreligga kan idag inte urskiljas men det förekommer områden där mindre ras skulle kunna inträffa. Ett sådant område är mur 64 vid Visborgs slott.

Förstärkningsmuren till slottet byggdes på insidan och mellanrummet fylldes med osorterat, rundformat stenmaterial lagt i kalkbruk. Denna kärna är omvänt flaskformad mot yttermuren. När delar av yttermuren förstördes stod kärnmuren med sitt ostabila stenmaterial helt oskyddad för väder och vind. Stenmaterialet har ingen egen konstruktiv stabilitet. Partiet med sitt överhäng har en låg säkerhet mot partiella ras. Under sommaren 1995 säkrades murytan genom omfogning och slamning med ett svagt hydrauliskt kalkbruk. Ytterligare säkerhetsåtgärder mot främst nedfallande stenar skall vidtagas under 1996.

Löst sittande eller saknat stenmaterial

Stenmaterial skall, i likhet med omkringliggande murdelar, säkras med murbruk på ursprunglig plats och i ursprungligt läge. Vissa stenar kan behöva avlägsnas helt för att senare återmonteras på plats. Märkning och läges-

dokumentation av stenar utförs i de fall dessa skall nedmonteras. Där skolsten och kilsten har lossnat eller saknas skall dessa fästas och där så bedöms nödvändigt kompletteras med likvärdigt stenmaterial som säkras med mur- och fogbruk. Stenar i muren som flyttas för att underlätta fogningsarbetet eller lösa stenar läggs tillbaka i samma läge. Vid omfogning insätts samma sten som före fogrensningen.

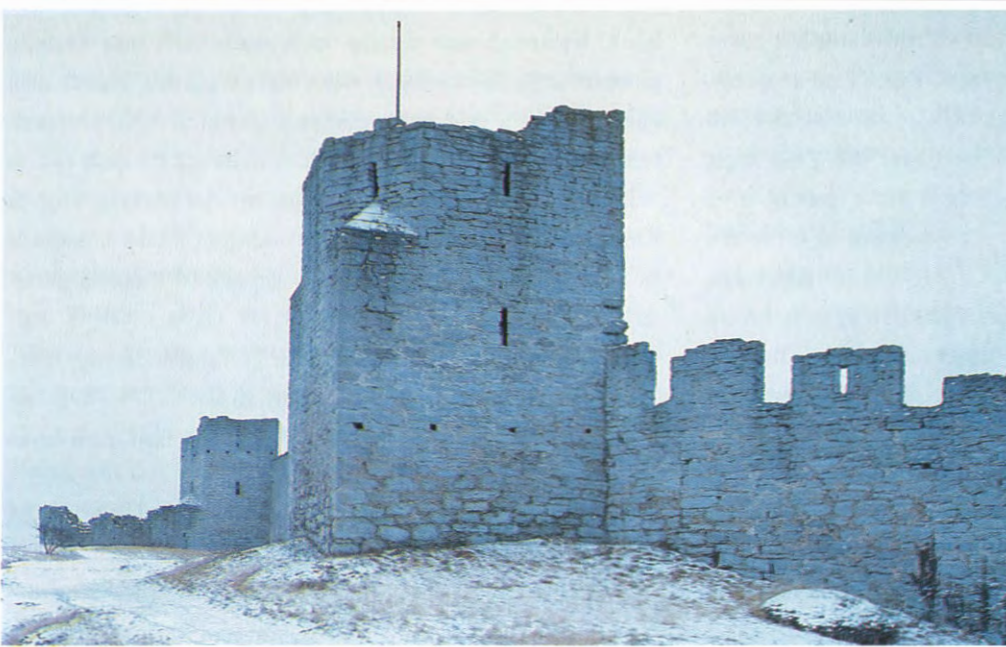
Ett antikvariskt krav är att tillägg till monumentet ej får göras. Dock kan tillägg i form av kilsten och skolsten i vissa fall vara statistiskt betingat och har av detta skäl tillåtits.

Alla åtgärder som kan betraktas som tillägg till muren har noga diskuterats och i varje enskilt fall godkänts av antikvarisk kontrollant och projektör.

Eroderat och vittrat stenmaterial. Skador bestående av vitt-ring, spjälkning och sprickbildning i stenmaterialet var ett stort problem på det övre partiet av Myntuset. Nedfall av mindre stenar hade skvallrat om att murytorna hade ett instabilt stenmaterial. Men det var först från ställning som det konstaterades att ytorna var mycket gravt skadade och utgjorde en säkerhetsrisk för dem som vistades inne i ruinen. En bidragande orsak till skadorna kan vara den brand som härjade huset i början av 1700-talet. I detta fall beslutades att utföra skrotning av allt löst sittande stenmaterial såväl på den östra som på den västra muren. Detta innebar att praktiskt taget allt ytligt stenmaterial rensades bort. Därefter omfogades och säkrades ytorna med ett hydrauliskt blandbruk. Arbetet utfördes i nära samarbete med och under överinseende av antikvarisk kontrollant.

Rengöring av sten. Krustbildningar, det vill säga förgippsningar av det gamla kalkfogbruket, förekommer i varierande omfattning. Problemet är speciellt påtagligt på regnskuggade partier av muren exempelvis i Myntuset och i valvnischerna på murens insida. Dessa partier är även starkt nedsmutsade av luftföroreningar. Rengöring från krustor och nedsmutsning utfördes 1993 på en provyta inom Myntuset med en blästringsteknik som benämnes JOS-metoden. Metoden är mycket skonsam för underliggande oskadat material. Rengöring utfördes över hela de nedre murpartierna eftersom omfogning på ett tekniskt tillfredsställande sätt i annat fall hade varit omöjligt på dessa ytor. En viss återhållsamhet med rengöring av detta slag är dock att rekommendera med tanke på ytornas patina.

Sten. Sten till komplettering har i första hand varit befintlig sten som lossnat och ibland fallit ned på marken eller som följt med fogbruket vid urbilningen. I de fall det saknats ersättningssten, har stenbrottet i Hejdeby levererat sten som överensstämmer med murens stenkvalitet.



På en sträcka mellan Mynthuset och ett av mark-tornen i Östermur har den Gamla muren tagits fram för att visa murens ursprungliga utseende. Muren är försedd med tinnar som har skyttespringor.

Avtäckningar

Torv. Torv har använts som täckmaterial på murkrön. Eftersom torv är en bristvara på Gotland har det varit problem att skaffa torv av godtagbar kvalitet och till rimlig kostnad. Återanvändning av befintlig torv har därför gällt i första hand. Kriterier för en god torv är att den om möjligt skall brytas i närområdet och vara av gammal, väl trampad ängsmark, helst ur en torr, solig, södervänd backe där jorden är tätt genomvävd av rotverket och acklimatiserad för den torra miljön på krönen. Gräsväxten skall vara hårdig och fri från kvickrot och mossor. Växter som valts för inplantering i torven har varit kaukasiskt fetblad, gul fetknopp samt kärleksört.

Befintlig, delvis skadad torvtäckning har demonterats så att underliggande ytor frilagts för besiktning. Vid demonteringen har torven delats i bitar om ca 500 x 500 mm som förvarats fuktiga under demonteringstiden. Torven har återlagts på traditionellt vis i två lager där det undre lagret läggs med grässvålen nedåt och den övre med sitt rotsystem mot det underliggande. Som skydd mot erosion vid kraftiga regn har kantzonen täckts med en gles juteväv i vilken det påföljande vår planteras kantväxter. Torven har lagts på hösten för en lyckad etablering.

Betong. På ytor belagda med ett täckande betongskikt och som varit i dåligt skick, har betongen helt avlägsnats för att ersättas med hydrauliskt bruk. Där skadorna begränsats till enstaka sprickor har dessa bilats upp till ca 100 mm bredd och ilagats med hydrauliskt bruk.

Asfaltisolering. Gummi-asfalt har använts som fuktisolering på valvöversidor oftast i kombination med torvtäckning

Blyplåt. Valsad, 2 mm tjock blyplåt har använts som täck-

ning på horisontella hårt regnbelastade ytor i murnischer bland annat i Mynthuset.

Underlaget har om möjligt justerats med bruk så att erforderlig lutning för vattenavrinning åstadkommits. Plåten har lagts på underlag av papp och fogats samman med nedslagna enkelfalsar och fästs med skruv i inborrade blypluggar. Skruvskallarna har täckts med pålödda blyplåtar. På vertikala ytor har plåten vikts in i fog och kilats fast med blykilar, varefter fogen fyllts med bruk.

Stödkonstruktioner

Trä och järn. Skadade överliggare till öppningar i mur eller förstärkningskonstruktioner till valv har ersatts av nya i furuvirke av tätvuxen, kådrik, vinterfälld kärnkvalitet. Synliga ytor har bilats med handyxa. I vissa fall har de synliga träytorna tjärstrukits med dalbränd trätjära.

Som stöd under enstaka skadade valvstenar där rasrisk förelegat, har bärjärn av rostfritt stål monterats. Skadade bärjärn liksom kompletterande stödkonstruktioner har ersatts med nya plattjärn i rostfritt stål.

Fogning

Före fogningsarbetet görs en noggrann kontroll av att all humus och växtlighet har avlägsnats. Förutsättningarna för ett gott resultat är att arbetsbeskrivningarnas arbetsmetodik följes. Det är viktigt att tillföra fukt till den färdigfogade ytan. Detta blir än mer avgörande för fogens kvalitet då ytorna exponeras för starkt solsken eller utsätts för kraftiga regn. I det första fallet tillförs fukt och i det senare skall fogmaterialet skyddas mot fukt. Skyddstäckning under och efter arbetet har utförts i den omfattning som varit praktiskt möjlig.

Applicering av fogmaterialet har skett i omgångar med påslag om 20 till 30 mm när det gäller luftkalkbruk.

Därefter har det komprimerats och följande dag har nästa bruksskikt påförts och komprimerats. Processen återupprepas tills fogen är helt fylld. Sista skiktet har dragits ut till en brett utstruken fog som rivits med handske. Den brett utstrukna fogen innebär att fogbruket även dras ut över delar av stenmaterialet. Syftet är att åstadkomma ett resultat där helheten prioriteras framför delarna. Eftersom muren tidigare varit täckt med puts har denna gestaltning blivit mer historiskt motiverad. Besiktningar av murfogar från åren 1993 och 1994 då denna teknik tillämpats, visar att skadade fogar är mindre förekommande än tidigare år då fogningen utfördes med tryckta fogar. Arbetsprocessen med hydrauliskt bruk följer i stort sett samma schema som för luftkalkbruket men med den skillnaden att djupare brukspåslag, ca 50–80 mm, kan tillåtas vid varje tillfälle. Gemensamt för båda brukstyperna är att fogningsarbetet skall slutföras i god tid innan det är risk för frost.

Bruk och bruksrecept

Visby ringmurs restaureringshistoria handlar i hög grad om de blandningar av fogbruk som använts genom åren. Från fyrtioalet och framåt användes cementhaltiga fogbruk. Ett nytt synsätt på den mycket hårda cementfogens skadlighet för murverket etablerades under sjuttioalet. Under åttioalet ersattes cementbruket av hydrauliskt kalkbruk. Båda dessa fogtyper har klarat påfrestningarna relativt bra och stor del av fogmaterialet bedöms idag vara intakt. Vi kan dock konstatera att den mycket diffusionstäta cementfoggen stänger in stora mängder fukt vilket åstadkommer frys- och urlakningskador på det gamla kalkbruket.

Ett seminarium om det framtida restaureringsarbetet på Visby ringmur hölls i Visby våren 1990. Där deltog representanter för Riksantikvarieämbetet, länsstyrelsen, Länsmuseet, Byggnadshyttan samt i övrigt ett antal personer som tidigare varit aktiva i arbetet på muren. Från gotländskt håll ansågs att användning av fogbruk baserat på cement och hydraulisk kalk inte var förenligt med det fogmaterial som historiskt använts. Rådande uppfattning var att muren tidigare varit fogstruken med ett luftkalkbruk. Det beslutades att fortsättningsvis använda luftkalkbruk av jordsläckt Gotlandskalk, ett beslut som dock inte var enhälligt. Tveksamheter mot luftkalkbrukets resistens mot mekanisk påfrestning framfördes från flera deltagare.

Det traditionella luftkalkbrukets fördelar är att det andas, vilket innebär förmåga att transportera fukt i båda riktningarna. Det har en viss elasticitet vid termiska rörelser i stenmaterialet. Dess hårdhetsgrad mot mekaniska påfrestningar är mindre än cementbrukets vilket gör det mer reversibelt. Detta kan tyckas vara en nackdel på kort sikt men är långsiktigt eftersträvänsvärt.

Under de första kampanjåren användes enbart luftkalk-

bruk. Erfarenheten visade dock att bruket inte klarade påfrestningarna på vissa särskilt utsatta partier. Hydraulisk kalk har därför under de senaste åren blandats in i luftkalken för att åstadkomma ett bruk, som bättre motstår vatten och frost. Detta blandbruk har använts på murytor som är hårt vind- och regnbelastade till exempel på de så kallade flaskformiga partierna på murens insidor. Följande material har använts:

Luftkalk bestående av jordsläckt gotlandskalk som levererats av Byggnadshyttan på Gotland.

Hydraulisk kalk har varit Jura hydraulisk kalk som levererats av Målarkalk AB i Helsingborg.

Blandmaterial. Luftkalk och hydraulisk kalk i olika blandningsförhållanden.

Sand till kalkbruket har tagits från lokalt sandtag; åssand som tvättats fri från humussyra och lera. Sanden lagras torrt samt skall vara torr vid blandningstillfället.

Kalkstenskross och kalkstensmjöl har levererats av Hejdeby stenkross.

Bruk och bruksrecept. Sammansättning av bruksblandningar har varierat något över tiden. Gemensamt för alla har varit bindemedlet, jordsläckt luftkarbonatiserande kalk, tillverkat på Gotland.

Bruksrecept till murning och fogning 1993–1995

Recept 1.

Luftkalkbruk; K-bruk 1 : 1/3 : 2/3 : 2 = 1 : 38

1 volymdel jordsläckt Gotlandskalk + 1/3 volymdel kalkstensmjöl + 2/3 volymdel kalkstenskross + 2 volymdelar mursand. Vattenreducerande medel (diskmedel 3 ml per 100 liter färdigt bruk) tillsätts.

Recept 2.

Blandbruk; KKh-bruk 1 : 1 : 1/3 : 2/3 : 5 = 1 : 3

1 volymdel Jura hydraulisk kalk + 1 volymdel jordsläckt Gotlandskalk + 1/3 volymdel kalkstensmjöl + 2/3 volymdel kalkstenskross + 5 volymdelar mursand. Vattenreducerande medel (diskmedel 3 ml per 100 liter färdigt bruk) tillsätts.

Hydrauliskt kalkbruk blandas enligt följande: Hydrauliskt torrbruk av 1 volymdel Jura hydraulisk kalk + 3 volymdelar mursand torrblandas på förråd och levereras i täta tunnor till arbetsplatsen. När bruket skall användas blandas först 1 volymdel hydrauliskt torrbruk med vatten varefter tillsätts 1 volymdel av bruk enligt recept 1

Recept 3.

Hydrauliskt kalkbruk; Kh-bruk 1 : 0,5 : 2 = 1 : 2,5
1 volymdel Jura hydraulisk kalk + 0,5 volymdelar kalkstenskross + 2 volymdelar natursand. Vattenreducerande medel (diskmedel 3 ml per 100 liter färdigt bruk) tillsätts.

Tillredning av bruk

Stor noggrannhet vid uppmätning av ingredienserna är en förutsättning för framtida analyser av resultatet. Det har därför varit viktigt att använda stabila mätkärl och att bruket blandats väl. Bruken har mestadels tillretts på arbetsplatsen och blandats med hjälp av tvångsblandare. Bruksvisp har kommit till användning vid mindre mängder. Bruken skall var relativt vattenfattiga och styva. Kännetecknande för ett noggrant blandat kalkbruk med lagom vattentillsats är att det inte förrän efter lång tid vattnar sig på ytan när det står orört och att det inte rinner av slevan när det lyfts upp. Det bör, slängt med slevan, bilda en enda väl sammanhållen bruksklick. Det hydrauliska bruket måste användas inom två timmar efter beredning. Bruk som inte använts inom denna tid skall kasseras.

RESTAURERINGSARBETEN 1990–95

1990

Innan kampanjen startade påbörjades omfogningsarbeten på Sjömuren mot Almedalen. Här användes ett "fett" bruk som bestod av en del luftkalk och tre delar sand. Några tillsatsmedel förekom ej. Muren är här vertikal och trots sitt utsatta läge får den anses måttligt regnbelastad. Karbonatiseringen var ojämn efter den första vintern och visst ytligt bruksnedfall förekom. Sambandet mellan nedfallet och sent utförda fogningsarbeten var tydlig. Under de påföljande åren har fogarna karbonatiserat och nedfallet i stort sett upphört.

1991

Fogstrykningen fortsatte på resterande del av Sjömuren



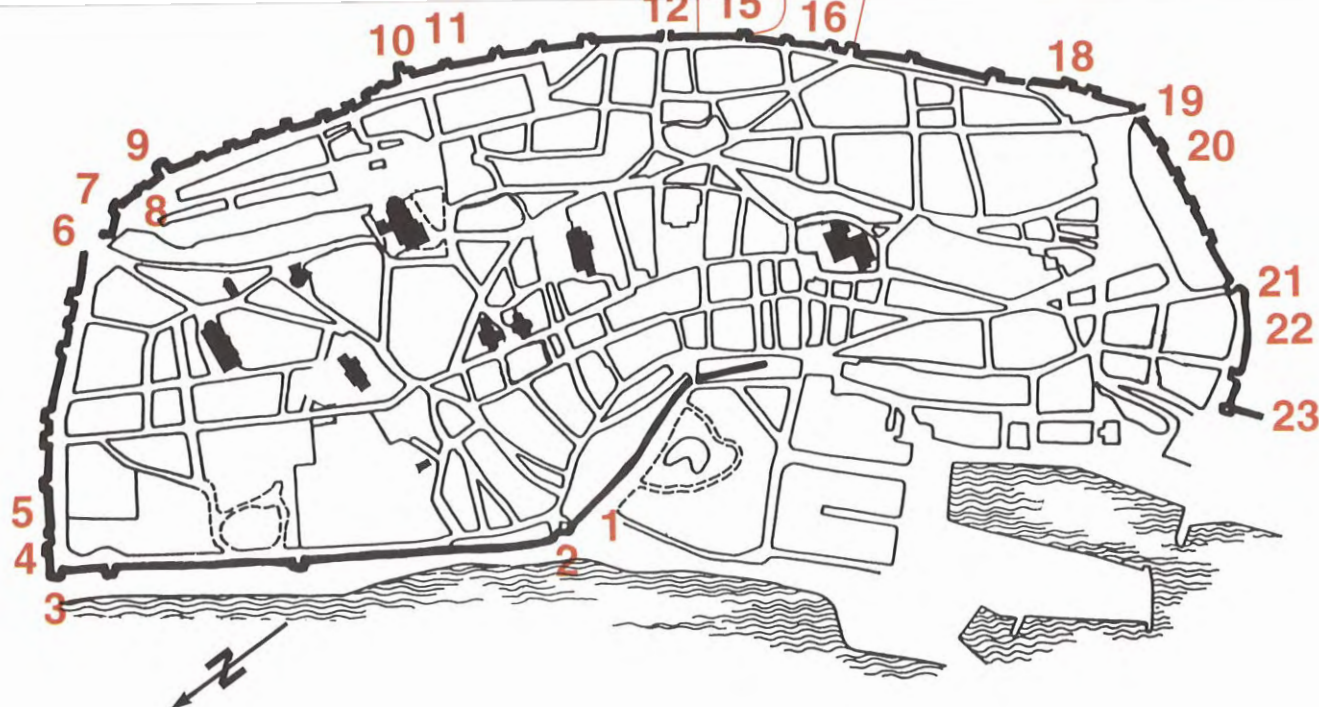
från dubbelportarna fram till Kruttornet. Vidare omfogades insidan på tornet Silverhättan samt insidan av den norra muren fram till Lübeckerbräschen, insidan av Österport samt murpartiet fram till Kvarntornet. Bruksreceptet som användes 1991 ändrades. En del av sanden ersattes med kalkstenskross. Vidare tillsattes såpa som luftporbildande och vattenreducerande medel. Blandningsförhållandet i bruket var som tidigare, en del luftkalk och tre delar sand. Erfarenheterna efter påföljande vinter var, att stora delar av bruket inte höll måttet på de kraftigt regnbelastade flaskformade partierna. Bruket var här i stort sett okarbonatiserat vilket även gällde stora delar av de vertikala partierna. Den ytliga karbonatisering som skett, spjälkades bort av frosten och nedfallet väckte under det kommande året stor uppmärksamhet inte minst hos allmänheten men även hos expertisen.

Detta gällde främst muren mellan Österport och Kvarntornet. Tidigare misstankar om luftkalkbrukets begränsning på hårt klimatutsatta områden fick ytterligare näring.

1992

Fogningsarbetet fortsatte under 1992 på insidan av muren mellan Skolporten och torn 45. Bortbilning av allt cementbruk hade utförts under hösten 1991 varefter muren täckts med presenning under vintern. Förhoppningen var att muren skulle torka ut innan fogningsarbetet påbörjades. Under juli månad utfördes 21 stycken provytor, tolv styckena från bräschen vid Skolporten och söderut och resterande från Sadelornet och söderut. Bredden på provytorna är 1,2 meter och de sträcker sig från krönet till murens fot.

Sjömuren var ursprungligen ca 5,5 m hög med låga tinnar och skyttespringor. På insidan hade den en halvmeter bred murindragning på vilken en skyttegång av trä stötad på snedställda strävor vilade. Redan under medeltiden byggdes hus mot muren som genombröts av tegelskonnade fönster och gluggar. När muren förhöjdes byggdes ett nytt något tunnare bröstvärn på det gamla krönet. På båda sidor om muren har marken fyllts upp, vilket idag ger en missvisande bild av murens och byggportarnas höjd.



På kartan ovan är de delar av muren, som nämns i kapitlet *Vård och underhåll*, markerade med siffror. Här nedan är en förklaring till siffrorna. Siffror inom parentes motsvarar Eckhoffs uppmätning av muren.

- | | | | |
|---|-------------------------------------|-----------------|----------------------|
| 1. Sjömuren | 6. Norderport | 11. Sadel torn | 18. (torn 53) |
| 2. Kruttornet | 7. Myntuset | 12. Österport | 19. Söderport |
| 3. Silverhättan, även kallad Kames (torn 9) | 8. Rackarbacken | 13. (mur 42) | 20. (mur 58) |
| 4. Snäckgårdstornet (torn 11) | 9. Kaponjären Smörasken (torn 27) | 14. Kvarntornet | 21. Skansen Havsfrun |
| 5. Lübeckerbräschen | 10. Kaponjären Sparbössan (torn 35) | 15. Skolporten | 22. (mur 64) |
| | | 16. (mur 44) | 23. Visborgs slott |
| | | 17. (torn 45) | |

Olika bruksblandningar och varierande arbetsmetodik har provats på dessa ytor. På övriga ytor fogströks med ett bruk där förhållandet är 1 del luftkalk, 1 del kalkstenskross och 1,5 delar sand ($1:1:1,5 = 1:2,5$) alltså ett något "fetare" bruk än året före. Ett tolv meter långt skyddstak byggdes över en del av det normalfogade murpartiet mellan provytorna och tornet. Det kunde vid besiktning av dessa arbeten efterföljande vår konstateras att praktiskt taget alla provytorna uppvisade frysskador i samma utsträckning och av samma art som varit fallet vid omfogningarna under 1991. Avvikelser gäller endast bruksblandningar med hydrauliska tillsatsmedel samt normalbruket under skyddstaket. Dessa hade oskadat bruk även på det flaskformiga partiet. Alla övriga ytor hade vid detta parti fogbruk som påminde om nyapplicerad bruksmassa.

1993

Med ledning av dessa erfarenheter beslutades vid ett möte med ansvariga inom Riksantikvarieämbetet att omfoga särskilt utsatta partier med ett svagt hydrauliskt bruk, ett så kallat blandbruk. Med ett svagt hydrauliskt bruk avses i detta fall proportionerna 1 del jordsläckt luftkalk och 1 del

hydraulisk kalk. Ballastmaterialet består av 5 delar sand, $2/3$ kalkstenskross samt $1/3$ kalkstensmjöl. Detta ger ett hydrauliskt kalkbruk i blandningsförhållandet en del bindemedel och tre delar ballast (1:3). I luftkalkbruket ökades mängden ballast till det klassiska blandningsförhållandet en del bindemedel och tre delar ballast (1:3) varav två tredjedelar utgjordes av sand och en tredjedel av kalkstenskross uppblandat med likaledes en tredjedel kalkstensmjöl. Den mest regnbelastade delen på hela muren torde vara krönen varför det från början valdes ett "starkt" hydrauliskt kalkbruk till dessa ytor i blandningsförhållandet en del hydraulisk kalk och tre delar kalkstenskross (1:3). Luftporbildande och vattenreducerande medel ingick nu i alla bruksblandningar.

Arbetet med dessa bruksblandningar där det till alla vertikala partier använts luftkalkbruk och till regnutsatta det så kallade blandbruket har visat sig fungera tillfredsställande med endast måttligt bruksnedfall. En bidragande orsak till det goda resultatet kan även sammanhånga med att arbetsmetodiken med fogstrykningen förändrades. Genom att fogmaterialet ströks ut något över stenen blev fogen bredare, vilket möjligen kan ha bidragit till en snabb



Av Landmurens 22 sadeltorn har bara 9 bevarats. De har byggts samman med muren utan extra förstärkning. Efter hand har belastningen på muren blivit för stor och den har på många håll sviktat och tornen rasat. På 1860-talet fann man att två sadeltorn på Östermur höll på att rasa. Professor F. W. Scholander utformade då de här eleganta och måttanpassade gjutjärnstöden.

bare karbonatisering och en stabilare fog. Det mest komplicerade fogningsarbetet utfördes detta år på Mynthuset och utsidan av mur 58 vid Söderport.

1994

Samma bruksblandningar och samma arbetsmetodik som 1993 användes med gott resultat. Stora omfogningsarbeten detta år gjordes bland annat inuti torn 45, på utsidan av torn 27 samt på hela kaponjär 27.

1995

Samma bruksblandningar och samma arbetsmetodik som 1993 och 1994 med gott resultat. Stora omfogningsarbeten gjordes bland annat på hela utsidan av mur 44 (mellan Skolporten och torn 45), utsidan av mur 64 och på utanverken (vid Visborgs slott), på utsidan av torn 35 samt på hela kaponjär 35.

ARBETENAS OMFATTNING 1991–1995

Visby ringmur är ca sju kilometer lång, när man räknar dess bägge sidor. Ca 1 km av denna längd eller ca 4 000 m² muryta har restaurerats under kampanjtiden. Dessutom

Kaponjären Smörasken uppfördes år 1556 som ett flankskydd för stadsmuren. Genom eldvapnens snabba utveckling under 1500-talet blev murens medeltida försvarsöppen snabbt omodern. Kanonernas placering i s.k. kaponjärer möjliggjorde skjutning längs långa mursträckor liksom även effektivt frontförsvar. Kaponjärerna har av allt att döma haft två batteridäck. Den översta batterivåningen nådde man troligtvis från en uppbruten dörröppning i det intilliggande marktornet. På en karta från 1723 kallas kaponjären för Smörasken.



har sex torn blivit reparerade: Kames 9, torn 11, kaponjærtornen 27 och 35, torn 45, samt porttornen Österport och Söderport. Slutligen tre kaponjärer, Mynthuset och utanverken vid Visborgs slott. Arbetena har utförts på 18 olika byggplatser till en kostnad av drygt 8,6 mnkr och har sysselsatt murare under ca 3 200 dagsverken eller 25 600 arbetstimmar.

ARBETSKOSTNADER

Under de sex åren har 8,6 mnkr lagts ned på murarbetena. De redovisade kostnaderna avser endast entreprenörernas kostnader, dvs. arbete, material, maskiner och arbetsledning. (Kostnader för projektering och uppföljning ligger däremot utanför.)

Tabell 5. Arbetskostnader 1990–1995.

| | |
|-------|-----------|
| 1990 | 407 675 |
| 1991 | 1 268 587 |
| 1992 | 1 579 090 |
| 1993 | 883 797 |
| 1994 | 2 131 378 |
| 1995 | 2 345 741 |
| Summa | 8 616 268 |

PROBLEM OCH UTVECKLINGSARBETE

Fogrensning

I början rensades skadade och olämpliga fogar med tryckluftsdrivna redskap – mejslar i olika storlekar. Det visade

sig dock snart, att den sköra kalkstenen riskerade att spräckas eller splittras av de kraftiga vibrationerna (som inte heller uppskattades av personalen). Dessutom kunde det sentida cementbruket vara så starkt vidhäftande, att delar av stenen brast, innan fogen släppte. Olika typer av skonsammare verktyg prövades, Byggfack och Bygghälsan diskuterades. Även verktygstillverkare deltog för att försöka utveckla lämpliga hjälpmedel.

Laboratorieundersökningar

Parallellt med murarbetena har även forsknings- och utvecklingsarbete pågått. Euroc Research AB:s laboratorium i Slite har gjort mikroskoperingar av de befintliga lagningsbruket liksom av de medeltida. Avsikten har varit att försöka fastställa beståndsdelarna i fogbruket och deras receptur. Resultaten bekräftar bilden av ett mycket fett kalkbruk under medeltiden. Mera överraskande var det, att mängder av osläckta kalkklumpar ingick i bruket som ballast, som kanske bidrog till brukets hållbarhet. Vidare innehöll de gamla fogbruket små, finfördelade luftporer. De kom sig av att bruket manuellt piskades länge och dessa minimala luftbubblor har gjort bruket lättare att applicera och gjort det motståndskraftigare mot frysning och kanske även mot luftföroreningar. ”För lekmannen kan det framstå som om tekniken i världens näst äldsta yrke borde vara klarlagd, men så är det inte. Laborativa insatser kommer att behövas länge än.” (PM om Euroc Research’s undersökningar, februari 1996/Bo Nitz)

Fältprovningar

1992 gjordes, som tidigare redovisats, en provserie med fogbruk på insidan av mur 44 söder om Skolporten. Under juli månad utfördes 21 provytor av 1,2 meters bredd. Provytorerna sträcker sig från murkrön till murens fot. På dessa ytor har olika bruksblandningar och varierande arbetsteknik provats under tre år. Utifrån ett normalbruk har någon variabel avvikit på övriga ytor. Normalbruket (prov 1) har bindemedel av jordsläckt kalk samt ballast av sand och kalkstenskross i blandningsförhållandet 1 : 3 (1 volymdel kalk och 3 volymdelar ballast). På två provytor (17 A och 17 B) utgörs 1/3 av bindemedelsvolymen av Jura hydraulisk kalk och resten av jordsläckt kalk. På två provytor (19 A och 19 B) har använts jordsläckt kalk med tillsats av finpulveriserad masugnsslagg. Dessa bruk blir hydrauliska. På övriga provytor har normalbruket legat som bas i blandningarna. Provyta nr 20 försågs hösten 1992 med ett provisoriskt skyddstak som togs bort under våren 1995.

Utvärdering av proven avseende brukens karbonatisering har gjorts vid tre tillfällen och deras slaghårdhet har provats vid två tillfällen. Resultatet vid utvärderingen i september 1992 visade litet karbonatiseringsdjup särskilt på det flaskformade partiet. I april 1993 konstaterades litet karbonatiseringsdjup på det flaskformade partiet med undantag för ytorna med tillsats av masugnsslagg (19 A och 19 B) samt den takade ytan (20).

Den senaste kontrollen i början av maj 1995 visade att karbonatiseringen fortsatt men med litet djup på det flaskformade partiet. På de vertikala ytorna verkade karbonatiseringsdjupet vara tillfredsställande liksom under skyddstaket.

Vid utvärdering av slaghårdheten i april 1993 konstaterades att endast ytorna med tillsats av masugnsslagg (19 A och 19 B) samt den takade ytan (20) hade fast oskadat bruk på det flaskformade partiet. Alla övriga hade, vid detta parti, fogbruk som påminde om nyapplicerad bruksmassa. Vid senaste kontrolltillfället i maj 1995 visade det sig att de tidigare starka bruken (19 A och 19 B) samt de takade hade fortsatt att bli ännu starkare medan de svaga tenderade att

bli ännu svagare. Endast de två proven med tillsats av Jurakalk (17 A och 17 B), ytorna med tillsats av masugnsslagg (19 A och 19 B) samt den takade ytan (20) hade fast oskadat bruk på det flaskformade partiet. Alla övriga provytor hade, vid detta parti, stora skador och mjukt bruk. På de vertikala ytorna var skadorna generellt små och inom ramen för det acceptabla.

SAMMANFATTANDE SLUTSATSER

Arbetena på muren har under hela kampanjen följts av civilingenjör Krister Berggren, som har haft ämbetets uppdrag att löpande ge råd och att sammanfatta erfarenheterna. Berggrens slutsatser är, att luftkalkbruk inte kan användas för fogstrykning på de flaskformade murpartierna om det inte samtidigt skyddas mot regn. Av detta följer att man på dessa partier måste använda ett hydrauliskt bruk eller förse muren med regnskydd under en viss tid.

På vertikala murpartier kan man, under gynnsamma omständigheter, utföra fogstrykningen med luftkalkbruk även utan regnskydd. Men det går inte att garantera att skador inte uppstår även om man använder ett bra bruk och arbetet är väl utfört. (En rapport daterad 14 september 1995 har lämnats till Riksantikvarieämbetet av Krister Berggren, Berggren & Engström Byggkonsult AB, Stockholm.)

Justering av tillvägagångssättet har gjorts redan under kampanjperioden.

Med ledning av erfarenheterna från "bruksnedfallet" på mur 42 och utvärderingen av provytorna på mur 44 ändrade ämbetet bruksrecepturen. På de flaskformade murpartierna samt övriga hårt regnbelastade områden har från och med säsongen 1993 ett hydrauliskt blandbruk använts. Bindemedlet består av lika volymdelar Jurakalk och jordsläckt Gotlandskalk. Resultatet med detta svaga, hydrauliska blandbruk kan betraktas som tillfredsställande. På övriga ytor har ett luftkalkbruk använts, där sammansättningen generellt sett överensstämmer med normalbruket i provserien. Även i detta fall med ett positivt resultat.

Sponsorer och donatorer

N & T GOTLANDSLINJEN AB

Visby med dess ringmur hör till de viktigaste minnena från historisk tid som vi har i Sverige. Själv minns jag, när jag i mitten av 50-talet kom på skolresa till Gotland, vilket kolossalt intryck Visby ringmur och bebyggelsen i Visby gjorde på oss ungdomar, som kom från Uppsala. Vi var ändå vana vid intressanta historiska byggnader från vår hemstad, men jag törs säga, att domkyrkan och Gamla Uppsala högar tillsammans inte kunde mäta sig med vad vi såg på Gotland.

När jag sedan som relativt nyutträd VD för N&T Gotlandslinjen AB på våren 1989 läste Riksantikvarieämbetets Lars Cnattingius debattartikel i Svenska Dagbladet, föddes idén att här måste något göras. Det kändes att vi som idag har vetskap om problemet med underhållet även måste känna plikt mot framtida generationer. Vad göra? Vid min tid på Silja Line var jag en av initiativtagarna till att tillsammans med Världsnaturfonden (WWF) starta insamlingskampanjen "Rädda Östersjösälen". Något liknande borde vi kunna åstadkomma tillsammans med Riksantikvarieämbetet.

Kontakt etablerades med ämbetet och på mycket kort tid utformades kampanjen för att starta i juli 1989. Det har känts angeläget att detta har genomförts och nu har äntligen Visby hamnat på Världsarvslistan, vilket borde trygga ett framtida underhåll av denna ovärderliga skatt.

Hans Laidwa

CEMENTA AB

Fem års sponsring gav ändrade attityder

Visby Ringmur är ett välkänt byggnadsverk, som ligger alla varmt om hjärtat. Därför gick CEMENTA AB den 14 november 1990 in i projektet Rädda Visby Ringmur. Som huvudsponsor skulle vi garantera kampanjen ett kontant bidrag på 2,5 miljoner kronor fördelade på fem år, dvs. drygt hälften av den totala sponsringssumman.

CEMENTA AB tillverkar och marknadsför cement till den svenska bygg- och anläggningsmarknaden. Företaget, som tillhör Scancemkoncernen, har också en omfattande export till framför allt USA och Afrika.

Ringmuren ligger på Gotland, där vi har vår största fabrik. Sponsringen var långsiktig, fem år. De planerade aktiviteterna skulle användas i vår marknadsföring hos anställda och kunder.

Mål och syfte med sponsringen

CEMENTA ville, i egenskap av tung processindustri, visa att vi värnar om miljön och det kulturella arvet genom att stödja restaureringen. Aktiviteten tillhör bygg- och anläggningssektorn. Genom laboratoriet i Slite kunde CEMENTA bidra med kunskaper inom området cement och kalkbruk.

Andra orsaker till att stödja projektet var, att muren är byggd av gotländsk kalksten, ur vilket material även cement tillverkas.

Frusna attityder

Att attityden till CEMENTA var ganska negativ för drygt sex år sedan framgick i gotländsk press. Företaget anklagades bl.a. för att bryta kalksten i ett naturkänsligt område utan att tänka på miljön. Vi utpekades som monopolister på en reglerad byggmarknad. Den kalksten vi bröt för att tillverka cement av forslades bort från ön utan att komma gotlänningarna till del.

Samarbetet Riksantikvarieämbetet och CEMENTA

I och med kontraktsskrivningen med Riksantikvarieämbetet startade ett samarbete som under åren har givit båda parter ökade kunskaper och goda relationer. Och inte minst viktigt – ekonomiska förutsättningar har skapats för renoveringen av muren och våra kunskaper avseende restaurering av det här slaget har ökat. Dessutom har det inneburit ett ökat medvetande hos allmänheten, när det gäller betydelsen av att bevara kulturbyggnader i vårt land.

Sponsringsprojektets genomförande

När kontraktet skrevs hade kampanjen pågått under ett år. För att kunna genomföra nödvändiga aktiviteter behövdes ett ökat sponsringsbidrag. Kontrakt skrevs med ytterligare sponsorer och en sponsorgrupp bildades. Planeringsarbetet med renoveringen och de kringliggande marknadsaktiviteterna kunde börja på allvar. Då kampanjen sträckte sig över fem år förstod vi att uppmärksamheten skulle öka successivt och att det material som togs fram skulle ha lång livslängd.

Pressbearbetning

CEMENTA fick stor publicitet efter det att kontraktet skrevs med Riksantikvarieämbetet. Drygt femtio tidningar skrev om sponsringsprojektet och radio och TV uppmärksammade det hela. Projektet var något nytt inom svensk spons-

ring. För varje aktivitet eller händelse av publicistiskt värde har vi på Cementa utnyttjat tillfället att sprida pressmeddelanden. Medvetet ville vi nå ut med information, framför allt på Gotland, för att öka uppmärksamheten kring ringmursarbetet och på så sätt förbättra vårt rykte.

Under åren som gått har publiciteten kring ringmursprojektet nått en allt större målgrupp och kännedomen om Cementa har ökat. Vi har också noterat att relationerna till företaget markant förbättrats. Journalister och mediafolk hör nu av sig till Slitefabriken för att fråga om det har hänt något trevligt eller om vi har nya projekt på gång.

De anställdas del av satsningen

Projektet har skapat ett givande samarbete mellan de anställda vid Slitefabriken och marknadsavdelningen på huvudkontoret i Danderyd. Alla har känt medansvar och engagemang i projektet. Självkänslan har höjts och vi har känt oss stolta över att vara anställda på Cementa och att få vara med om kultursatsningen. Personaltidningen har bevakat projektet under åren. Boken En vandring runt Visby Ringmur har delats ut som julklapp. Tidningsartiklar har skrivits och placerats i bl.a. byggfackpress. Ringmurens Dag har engagerat både personal och kunder.

Kundaktiviteter

Under åren har våra kunder bjudits in till olika aktiviteter bl.a. Ringmurens Dag. I samband med att kampanjen avslutades besöktes Visby i augusti 1995 av kung Carl Gustaf och drottning Silvia. Alla tidigare evenemang hade skett i strålände solsken. Denna gång inträffade årets värsta skyfall och blixten slog t.o.m. ner i det tält, där redogörelsen för fem års renovering skulle ske. Kungen fick ändå inspektera arbetet och höra hur sponsringen hade fortlöpt.

Inbjudna till evenemanget var också några av Cementas kunder. Tillsammans med övriga sponsorer var de med vid den pampiga avslutningsceremonin och fick höra f.d. riksantikvarien Margareta Biörnstad tacka för fem års trevligt och givande samarbete. Efter högtiden kunde sällskapet närmare granska muren, guidad av Waldemar Falck. Att bestiga det över 20 meter höga Snäckgårdstornet, som annars är strängeligen förbjudet, ingick i guidningen liksom att skjuta med en blida, som inte heller tillhör vanligheterna. Nöjda kunder avslutade kvällen på Slitefabriken och kalkbruket i Bläse.

Resultatet av samarbetet mellan Riksantikvarieämbetet och Cementa

Det goda samarbetet mellan Riksantikvarieämbetet och Cementa har medfört att medel till vård av Visby ringmur har mångdubblats.

Uppmärksamheten i massmedia har varit stor. Visby

ringmur har blivit något av ett typexempel för ruinvård i Sverige. Vi har skapat en öppen debatt om byggnadsvårdsteknik, material och sponsring.

Kunskap om kampanjen har fått internationell spridning genom deltagande i UNESCO's utställning i Rom 1992 och International Fund Raising i Amsterdam 1993.

Hansastaden Visby med Visby ringmur kom i december 1995 med på Världsarvslistan över världens främsta kulturarv. Kampanjen och sponsringen av Visby ringmur har troligen bidragit till detta.

Vidare har samarbetet bidragit till positiva effekter för att levandegöra kulturminnen och för kulturturismen i Visby. Kunskapsnivån har höjts om Visby ringmurs historia och om Riksantikvarieämbetets verksamhet.

Attityderna gentemot kulturminnesvård har förbättrats hos allmänheten och näringslivet på Gotland.

Varför gott resultat?

Varför har sponsringen av Visby ringmur varit en så lyckad satsning både för Riksantikvarieämbetet och Cementa och varför har vi uppnått så gott resultat? Sponsringsprojektet var helt rätt för Cementa. Rätt projekt, på rätt ort och med rätt material inom rätt byggområde.

Att projektet blivit så lyckat beror främst på det positiva arbetsklimatet mellan Riksantikvarieämbetet och sponsorererna.

Att projektet var långsiktigt, över fem år, har bidragit till att vi uppnått så stor uppmärksamhet och att attitydförändringar har kunnat åstadkommas.

På ett tidigt stadium enades vi om en gemensam symbol för kampanjen. Under åren har vi följt en strikt och ren grafisk profil för att öka uppmärksamhetsvärdet. Att projektet inte bara handlat om renovering utan också om att levandegöra muren har haft stor betydelse. Alla kringaktiviteter, Ringmurens Dag, produkter, böcker etc. har varit viktiga för projektet.

Då kampanjen startade 1989 inleddes också en insamling till förmån för renoveringsarbetet. Denna insamling har fortsatt under alla åren. Den har varit viktig för att människor genom att skänka en slant skulle känna sig mer delaktiga i kampanjen och renoveringsarbetet. Varje år har vi annonserat i lokalpress på Gotland och i rikspress med stora PR-annonser.

Att delta vid olika tävlingar har varit framgångsrikt och givit extra publicitet. Framgångarna kring sponsringskampanjen har under åren varit många.

PR-bokslut

Kampanjen har kostat en hel del pengar. Det är inte bara själva sponsringskostnaden, som vi sponsorer har bidragit med, utan även kringkostnader för att hålla kampanjen

| | | | | | |
|-------------------------------------|------|------|------|------|--------|
| <i>Utgifter</i> | 1991 | 1992 | 1993 | 1994 | 1995 |
| Sponsorkostnader | 500´ | 500´ | 500´ | 500´ | 500´ |
| Kostn. runt aktivitet. | 220´ | 140´ | 210´ | 370´ | 545´ |
| Summa | 720´ | 640´ | 710´ | 870´ | 1 045´ |
| <i>Summa kostnader under fem år</i> | | | | | 3 985´ |

Inkomster

Vid kontraktskrivningen

| | |
|---------------------|--------|
| Tidningar, ca 50 st | 1 250´ |
| Eko, TV etc. | 600´ |

| | | | | |
|-----------------------|------------------|------|----------------------|------|
| <i>Ringmurens Dag</i> | <i>Kungafest</i> | | <i>Tre evenemang</i> | |
| Tidningar | 500´ | 200´ | 50´ | 200´ |
| TV, radio | 400´ | 60´ | 40´ | 50´ |

Artiklar i samband med renoveringsarbetet

| | | | | | |
|----------------------|------|------|------|------|-----|
| Fackpress, dagspress | 500´ | 100´ | 100´ | 100´ | 50´ |
|----------------------|------|------|------|------|-----|

Uppmärksamhet i samband med tävlingar

| | | | | | |
|----------------------------------|--------|------|------|------|------|
| Sponsringen | | 250´ | | | |
| Föreningen Kultur och Näringsliv | | | 500´ | 500´ | |
| Reklam och Guldäggstävling | | 30´ | 20´ | | 10´ |
| Summa | 3 250´ | 640´ | 710 | 850´ | 910´ |

Summa PR-effekter under fem år 6 360´

igång exempelvis annonser, produkter, Ringmurens Dag etc. Kampanjen har gett utdelning i form av skrivna artiklar, inslag i radio och TV samt PR-effekter i form av spridning av kampanjmaterial. Till vänster visas en tabell över de kostnader och intäkter, som Cementa har haft under fem års sponsring av Visby ringmur. Inkomsterna är baserade på vad utrymmet i press, radio och TV skulle ha kostat om vi hade köpt motsvarande plats i form av annonser och reklam.

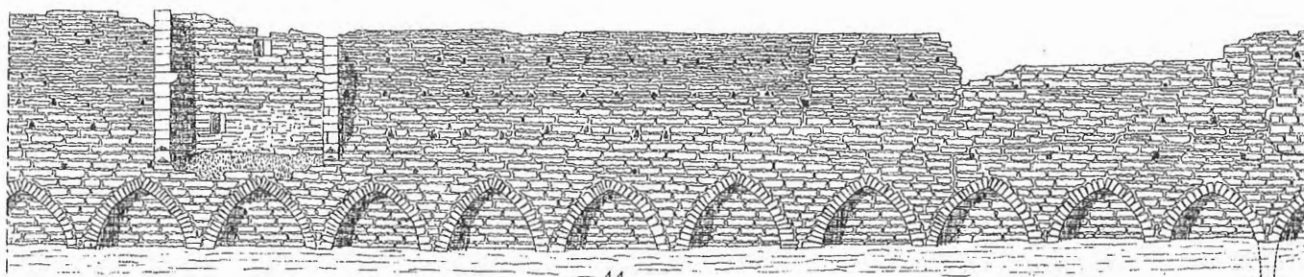
Gerdt Lundeberg

ERICSSON TELECOM AB

Som sponsor har Ericsson en positiv syn på kampanjen Rädde Visby Ringmur. Ericsson har genom sin medverkan bidragit med ekonomisk hjälp till restaurering och kulturminnesvård av den unika ringmuren. Uppmärksammas bör även Ringmurens Dag som har lyft hela projektet och skapat en förståelse hos allmänheten för murens kulturella värde.

På minussidan för oss som sponsor är den knapphändiga informationen om hur arbetet med restaureringen framskred under sponsorperioden samt avsaknaden av budget runtomkring aktiviteterna som t.ex. Ringmurens Dag.

Tore Mattsson



Teckning (Blad 64) av Emil Eckhoff som visar del av mursträcka vid Kvarntornet.

Sammanfattning

Kampanjen Rädda Visby Ringmur kom successivt att utvecklas till ett mer mångsidigt projekt än vad man från början föreställde sig. Det gäller inte minst den publika delen. Men också underhållsinsatserna kom att bli mer komplicerade än beräknat. Kraven på flexibilitet och förmåga till samverkan mellan de medverkande blev därför stora. Vid en sammanfattning av erfarenheter och resultat är det därför tre frågor som särskilt förtjänar att uppmärksammas, nämligen

- förhållandet till allmänheten
- underhålls- och upprustningsarbetet
- samarbetet mellan kampanjens olika aktörer.

När kampanjidén presenterades för Bengt Göransson, som då var utbildningsminister och ansvarig för kulturfrågorna, var hans kommentar att idén kunde vara intressant om den ledde till ett ökat intresse för ringmuren och dess vård. På den punkten finns inte någon tvekan. Kampanjen Rädda Visby Ringmur har verkligen lett till ett helt nytt intresse inte bara för ringmuren utan allmänt för den medeltida bebyggelsen i Visby.

Att kampanjen skulle skapa en mer positiv inställning till vården av medeltidsruinerna var inte självklart. Vid starten förekom det negativa uttalanden som ifrågasatte hela idén. Man menade att det var samhällets uppgift att svara för murens och ruinernas vård och underhåll. Det är också en uppfattning som idag är allmänt omfattad.

Det är emellertid tydligt att kampanjen har lett till en ökad medvetenhet om vad detta ansvar konkret innebär. Det har också gett en ny syn på ett gemensamt ansvar, som ger utrymme för insatser inte bara från politiska instanser utan också från andra intressenter, enskilda, ideella organisationer och företag. Man möter med andra ord idag en litet mer pragmatisk syn på ansvaret för kulturvärdena och en ökad beredskap att ekonomiskt komplettera statliga och kommunala insatser.

Kampanjen har samtidigt medverkat till att göra muren synlig på ett nytt sätt både för gotlänningar och för besökare utifrån. En del visbybor har berättat, att de nu för första gången har gått runt hela muren. Men framförallt har intresset ökat för muren som byggnadsverk och funktion i ett historiskt sammanhang. Insatserna riktade direkt till allmänheten som gjorts inom kampanjens ram har naturligtvis haft stor betydelse för att skapa ett ökat intresse. Det gäller både informationskyltningen i direkt anslutning till muren, utställningar och publikationer och massmedias

mycket ambitiösa bevakning av själva vårdarbetena och de olika evenemangen, framförallt Ringmurens Dag.

I den inledande planeringen för kampanjen och i diskussionerna med sponsorerna fanns mycket litet konkreta tankar kring publika evenemang. När Ringmurens Dag första gången firades 1991 var det därför ett helt nytt inslag i kampanjen som har gett den ett eget ansikte. Men murens dag har fungerat inte uteslutande som ett led i kampanjen. Den har också tillfört Visby en attraktion, som har blivit uppskattad både av gotlänningar och turister.

Vid kampanjstarten framfördes oron för att en insamlings- och sponsorverksamhet skulle minska det politiska intresset för att förstärka statens anslag till vård av våra nationella minnesmärken. Det är därför glädjande att kunna konstatera att regering och riksdag under kampanjperioden mycket kraftigt har ökat de statliga insatserna för vård och levandegörande av kulturminnen och kulturmiljöer. Insamlingskampanjen för ringmuren har inte heller påverkat viljan att satsa på ruinerna i Visby.

De senaste årens statliga anslag till ringmuren och kyrkoruinerna har haft formen av engångsanslag kopplade till det svåra sysselsättningsläget. Ännu återstår ett politiskt ställningstagande till en nödvändig höjning av de ordinarie anslagen. Genom de erfarenheter som vunnits under kampanjperioden finns nu emellertid en bättre kunskap om hur en fördelning mellan ordinarie anslag och engångsanslag skulle kunna utformas.

Kampanjen har givit nya erfarenheter om kopplingen mellan å ena sidan vård och förvaltning av ruinerna och å den andra att göra medeltidsminnena tillgängliga och levande. Diskussionerna om hur finansieringen skall kunna lösas i ett mer långsiktigt perspektiv har därmed också kommit att handla om ansvarsfördelningen mellan samhället och privata intressenter och mellan stat och kommun.

Under kampanjperioden har sponsorerna garanterat en ekonomisk bas för vårdarbetena. Att bygga det långsiktiga underhållsarbetet på insamlings- och sponsorstöd är däremot inte möjligt. Sponsorinsatsen skulle då förlora i värde för givaren. Det förefaller därför naturligt att samhället och i första hand staten tar ansvar för basuppgiften vård och underhåll medan kommun, näringsliv och enskilda i större omfattning bidrar till insatser för att göra kulturminnen levande för dagens människor. Sådana insatser kan också lättare utformas som tidsbegränsade projekt.

Bakgrunden till det femåriga projektet Rädda Visby

Ringmur var det plötsliga bortfallet av statsanslag i form av sysselsättningsmedel. Men det fanns också andra motiv för en större insats. Underhållet hade under en tid varit relativt begränsat. Det fanns också en oro för konsekvenserna på längre sikt av efterkrigstidens omfattande användning av cementbruk liksom oro för nya ras och för luftföroreningarnas skadliga inverkan.

Det handlade således om att hämta in eftersatt underhåll men också att ta fram ny kunskap både om muren och om material och metoder för vård och underhåll. De program som utarbetades under 1990–91 drog upp riktlinjer både för själva vårdinsatsen och för särskilda forsknings- och utvecklingsprojekt. Som en utgångspunkt för programarbetet tjänade en översiktlig inventering av hela muren. Den följde den indelning av muren som etablerades i den Eckhoff-Janseska publikationen i början av seklet.

När 1995 års arbeten avslutas kan man konstatera att stora delar av muren och inte mindre än sju torn har varit föremål för större eller mindre insatser. I huvudsak har man kunnat följa det uppgjorda programmet. Men avvikelser har också förekommit. Vissa arbeten har blivit mer omfattande än vad som kunde beräknas från början. Insatser har också aktualiserats på murpartier som inte fanns med i det ursprungliga programmet.

Lika viktig som själva vårdinsatserna är den erfarenhet som det kontinuerliga arbetet har givit. Genom att så stora delar av muren berörts och murdelar med olika uppbyggnad och bevaringsgrad har kunskapen om muren blivit mycket bättre. Man har också under arbetets gång kunnat omsätta nya erfarenheter och pröva olika lösningar på nya och gamla problem.

En fråga som har fått stor uppmärksamhet inte minst i massmedia har varit problemen med kalkbruket och fogningen. Detta uppmärksammades också i 1990 års program för forskning och utveckling. Att säga att problemet idag är löst en gång för alla skulle vara överdrivet. Men kunskapen har ökat bl.a. genom olika fullskaleförsök. De har visat hur viktigt det är att fogningen och sammansättningen av bruket anpassas till de mycket olika villkor som gäller för skilda delar av muren. Andra problem som uppmärksammats särskilt gäller fuktförhållandena inuti muren och rörelser i murverket. I båda fallen handlar det om tillstånd och förändringar som direkt kan påverka murens stabilitet. En rad viktiga iakttagelser har kunnat göras i samband med vårdarbetena. Prov och mätningar har genomförts och pågår. Men överraskningar inträffar hela tiden vilket visar att kunskaperna ännu inte är tillräckliga för att kunna förutse och förebygga stabilitetsförändringar mer generellt.

Vad blir då slutsatsen när man skall försöka sammanfatta resultaten av de fem årens vård- och underhållsarbeten?

Ja, den allra viktigaste är nog insikten om det kontinuerliga arbetets betydelse och om vikten av att koppla konkreta vårdarbeten med utvecklings- och forskningsarbete. En förutsättning för all restaurering är att de som är engagerade har god kunskap om objektet, att arbetena diskuteras fortlöpande och att man lär av de erfarenheter som arbetet hela tiden ger. Det innebär också att själva arbetsorganisationen har stor betydelse för resultatet. Genom att kampanjen tryggade resurser för en längre tidsperiod blev det möjligt att bygga upp kunskap och utveckla ett arbetssätt som kan ge en god bas för den fortsatta verksamheten.

När man skall försöka summera förvånas man över, hur många aktörer som efterhand kom att ingå i kampanjen Rädda Visby Ringmur men också över hur smidigt samarbetet kunde fungera utan att man skapade någon tung överbyggnad. Det handlade i stället om en sorts nätverksorganisation som i huvudsak replierade på befintliga myndigheter, företag och organisationer.

Man kan urskilja flera konstellationer av samarbetande organ med olika roller. Ibland är det samma aktörer som återfinns i de olika konstellationerna men det finns också olikheter. Bestyrelsen för kampanjen hade enligt överenskommelse det övergripande ansvaret för kampanjen och ansvaret för själva insamlingen.

Riksantikvarieämbetet, som hade tagit på sig sekretariatsfunktionen, hade huvudansvaret för beslutsunderlag och uppföljning av besluten. Men också Gotlands Fornsal och kommunen tog på sig uppgifter av olika slag. Genom att länsrådet Jan Björklund, förutom att vara länsstyrelsens representant i Bestyrelsen också är ordförande i styrelsen för Byggnadshyttan på Gotland, fanns en självklar förbindelse på styrelsenivå med Byggnadshyttan, som har svarat för huvuddelen av själva vårdarbetena.

Utöver själva insamlingsarbetet, där Erik Sjöberg som kampanjgeneral svarade för förhandlingarna och avtalen med sponsorerna, kom Bestyrelsen främst att bli ett forum för policydiskussioner. Anledningen till detta var framförallt utvecklingen av den publika verksamheten, som krävde beslut både om inriktning, verksamhetens kvalitet och ambitionsnivå. Men också när det gällde insamlingsarbetet krävdes ibland regelrätta ställningstaganden. Det gällde t.ex. om större bidragsgivare skulle få tillstånd att hissa sina egna flaggor på ringmuren, om externa förslag till särskilda insamlingsaktiviteter skulle godkännas osv.

Genom att det publika arbetet kom att få så stor omfattning växte det spontant fram en särskild grupp för information och publika evenemang. Kärnan i den gruppen bestod av Bestyrelsens sekreterare, Lars Cnattingius tillika projektledare för arbetena på muren, riksantikvarieämbetets informationschef Nanna Cnattingius, Cementas informationschef Gerdt Lundeberg, Torbjörn Lindgren från HLR

Reklambyrå och efter hand Waldemar Falck som ämbetets platsansvarige i Visby. Till denna kärna knöts alltefter frågornas art representanter för Fornsalen, kommunen, Medeltidsveckan, Byggnadshyttan osv.

Sponsorernas stora engagemang för det publika arbetet och då framförallt för Ringmurens Dag, ekonomiskt och arbetsmässigt, innebar att de fick en annan roll än vad någon föreställt sig från början. De blev inte bara passiva bidragsgivare utan ställde upp som aktiva medarbetare i hela kampanjarbetet. Cementa som huvudsponsor svarade för samordningen inom sponsorgruppen. Det blev därför naturligt att chefen för Cementas anläggning i Slite, Bo Ahlkvist, adjungerades till Bestyrelsen. I övrigt fungerade Cementas informationschef som samordnare.

Viktigt inte minst för framtiden var naturligtvis samarbetet mellan olika intressenter kring själva vårdarbetena och det forskning- och utvecklingsarbete som knöts till detta. Här fanns när kampanjen startade ett existerande samarbete att bygga vidare på. Sedan Byggnadshyttans tillkomst har den svarat för vårdarbetena på muren och kyrkoruinerna i Visby. Riksantikvarieämbetet har stått för projektering och projektledning och genom sitt gotlandskontor också för dokumentation och arkeologiska under-

sökningar, när sådana krävts.

Med kampanjen ställdes nya krav på planering och samordning. Arbetena fick en betydligt större omfattning än tidigare. Till det bidrog tillskottet av sysselsättningsmedel, som under kampanjperiodens senare del kraftigt ökade volymen på arbetena. Men den mer medvetna satsningen på forsknings- och utvecklingsarbete innebar också att större krav ställdes på samordning och samverkan. Samtidigt var det viktigt att diskussionen kring vårdarbetena inte begränsades till en liten krets av experter.

Vid en summering kan man konstatera att samspelet mellan olika intressenter har utvecklats under kampanjperioden och att byggmötena har kommit att fungera som en bas för ett effektivare informationsutbyte inte minst mellan Riksantikvarieämbetet, Byggnadshyttan, Gotlands Fornsal, länsstyrelsen och Gotlands kommun.

Helt vid sidan av det egentliga syftet har kampanjen således på ett mycket positivt sätt medverkat till en breddning och fördjupning av samarbetet både mellan den centrala myndigheten och företrädare för region och kommun och mellan olika myndigheter, institutioner och företag på Gotland. Det är ett resultat som det är viktigt att ta fasta på för framtiden.

Rädda Visby Ringmur!

Åren 1990–95 stödde dessa fyra företag restaureringen och informationen om muren

Cementa AB
Svenska Penninglotteriet AB
N&T Gotlandslinjen AB
Ericsson Telecom AB

Även andra har lämnat stora bidrag:

Franklin S Forsberg
Gotlands Gille
HLR/BBDO
Kungl. Vitterhetsakademien
Barbro Lindqvist
Malmö Aviation AB
OK
Försäkrings AB Skandia
Sparbanken Alfa
Einar Wikanders Minne
Åhlens

Allmänheten har skänkt mer än 700 000 kronor